

Universitätsbibliothek Wuppertal

Titi Livii Patavini Historiarvm Libri Qvi Svpersvnt Omnes

Livius, Titus

Mannhemii, 1779

Liber I

Nutzungsrichtlinien Das dem PDF-Dokument zugrunde liegende Digitalisat kann unter Beachtung des Lizenz-/Rechtehinweises genutzt werden. Informationen zum Lizenz-/Rechtehinweis finden Sie in der Titelaufnahme unter dem untenstehenden URN.

Bei Nutzung des Digitalisats bitten wir um eine vollständige Quellenangabe, inklusive Nennung der Universitätsbibliothek Wuppertal als Quelle sowie einer Angabe des URN.

[urn:nbn:de:hbz:468-1-1233](https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:hbz:468-1-1233)

JAM primum omnium fati constat, Troja
 capta, in ceteros sævitum esse Trojanos ;
 duobus Ænea Antenoreque (a), & vetusti
 jure hospitii, & quia pacis reddendæque
 Helenæ semper auctores fuerant, omne jus
 belli Achivos abstinuisse. Casibus deinde va-
 riis Antenorem cum multitudine Henetum, ^{Antenoris}
 qui, seditione ex Paphlagonia pulsi, & sedes ^{fata.}
 & ducem, rege Pylæmene ad Trojam amif-
 so, quærebant, venissè in intimum maris
 Hadriatici sinum : Euganeisque, qui inter
 mare Alpesque incolebant, pulsis, Henetos
 Trojanosque eas tenuisse terras : & in quem
 primum egressi sunt locum, Troja vocatur,
 pagoque inde Trojano nomen est : gens uni-
 versa Veneti adpellati. Ænean, ab simili ^{Æneæ}
 clade domo profugum, sed ad majora initia ^{fata.}
 rerum ducentibus fati, primo in Macedo-
 niam venisse : inde in Siciliam quærentem
 sedes delatum : ab Sicilia, classe Laurentem
 agrum tenuisse : Trojæ & huic loco nomen
 est. Ibi egressi Trojani, ut quibus ab in-

(2) Æneæ Antenorique Crev.

mentio prope errore nihil, præter arma & naves, superesset, quum prædam ex agris agerent, Latinus Rex Aboriginesque, qui tum ea tenebant loca, ad arcendam vim advenarum armati ex urbe atque agris concurrunt. Duplex inde (b) fama est. Alii prælio victum Latinum pacem cum Ænea, deinde adfinitatem junxisse tradunt: alii, quum instructæ acies constitissent, priusquam signa canerent, processisse Latinum inter primores, ducemque advenarum evocasse ad conloquium. Percunctatum deinde, qui mortales essent, unde, aut quo casu profecti domo, quidve quærentes in agrum Laurentem existant; postquam audierit, multitudinem Trojanos esse, ducem Ænean, filium Anchisæ & Veneris; cremata patria & domo profugos sedem condendæque urbi locum quærere: & nobilitatem admiratum gentis virique, & animum vel bello vel paci paratum, dextera data fidem futuræ amicitis sanxisse. Inde fœdus ictum inter duces, inter exercitus salutationem factam. Ænean apud Latinum fuisse in hospitio. Ibi Latinum apud Penates Deos domesticum publico adjunxisse

(b) exinde Gron. Crev.

LIBER I CAP. II 11

foedus, filia Æneæ in matrimonium data. Ea res utique Trojanis spem adfirmat tandem stabili certaue sede finiendi erroris. Oppidum condunt. Æneas ab nomine uxoris Lavinium adpellat. Brevi stirps quoque virilis ex novo matrimonio fuit; cui Ascanium parentes dixere nomen.

*Ascanius
nascitur.*

II. BELLO deinde Aborigines Trojanique simul petiti. Turnus rex Rutulorum, cui pacta Lavinia ante adventum Æneæ fuerat, prælatum sibi advenam ægre patiens, simul Æneæ Latinoque bellum intulerat. Neutra acies læta ex eo certamine abiit. Victi Rutuli: victores Aborigines Trojanique ducem Latinum amisere. Inde Turnus Rutulique, diffisi rebus, ad florentes Etruscorum opes Mezentiumque eorum regem confugiunt: qui, Cære opulento tum oppido imperitans, jam inde ab initio minime lætus novæ origine urbis, & tum nimio plus, quam satis tutum esset adcolis, rem Trojanam crescere ratus, haud gravatim focia arma Rutulis junxit. Æneas, adversus tanti belli terrorem ut animos Aboriginum sibi conciliaret, ne sub eodem jure solum, sed etiam nomine omnes essent, Latinos utram-

que gentem adpellavit. Nec deinde Aborigines Trojanis studio ac fide erga regem Ænean cessere. Fretusque his animis coalescentium in dies magis duorum populorum Æneas, quamquam tanta opibus Etruria erat, ut jam non terras solum, sed mare etiam per totam Italiæ longitudinem, ab Alpibus ad fretum Siculum, fama nominis sui inpletset; tamen, quum mœnibus bellum propulsare posset, in aciem copias eduxit. Secundum inde prælium Latinis, Æneæ etiam ultimum operum mortalium fuit. Situs est, quemcunque eum dici jus fasque est, super Numicium flumen. Jovem indigetem adpellant.

*Æneæ
mors.*

III. NONDUM maturus imperio Ascanius Æneæ filius erat: tamen id imperium ei ad puberem ætatem incolume mansit. Tantisper tutela muliebri (tanta indoles in Lavinia erat) res Latina & regnum avitum paternumque puero stetit. Haud nihil ambigam, (quis enim rem tam veterem pro certo adfirmet?) hiccine fuerit Ascanius, an major, quam hic, Creüsa matre Ilio incolumi natus, comesque inde paternæ fugæ, quem Iulum eundem Julia gens auctorem nominis sui

LIVII
 vincip...
 cunq...
 cunq...
 rem...
 lentam...
 novam...
 que...
 ga...
 Longam...
 inter...
 maxime...
 Æneæ...
 lam...
 movere...
 ulli...
 ut...
 nunc...
 inde...
 filvis...
 deinde...
 quor...
 in...
 Al...
 Asy...
 Th...
 G...
 G...
 G...

nuncupat. Is Ascanius, ubicumque & quacumque matre genitus, (certe natum Ænea constat) abundante Lavinii multitudine, florentem jam (ut tum res erant) atque opulentam urbem matri, seu novercæ, reliquit: novam ipse aliam sub Albano monte condidit, quæ, ab situ porrectæ in dorso urbis, Longa Alba adpellata. Inter Lavinium & Albam Longam coloniam deductam triginta ferme interfuere anni. Tantum tamen opes creverant, maxime fufis Etruscis, ut ne morte quidem Æneæ, nec deinde, inter muliebrem tutelam rudimentumque primum puerilis regni, movere arma aut Mezentius Etruscique, aut ulli alii adcolæ ausi sint. Pax ita convenerat, ut Etruscis Latinisque fluvius Albula, quem nunc Tiberim vocant, finis esset. Silvius deinde regnat, Ascanii filius, casu quodam in silvis natus. Is Ænean Silvium creat: is deinde Latinum Silvium. Ab eo colonix aliquot deductæ, Prisci Latini adpellati. Mansit Silvii postea omnibus cognomen, qui Albæ regnarunt. Latino Alba ortus, Alba Arys, Atye Capys, Capye Capetus, Capeto Tiberinus; qui, in trajectu Albulæ amnis submersus, celebre ad posteros nomen flu-

*Alba
condita.*

*Albanæ
Reges.*

mini dedit. Agrippa inde Tiberini filius; post Agrippam Romulus Silvius, a patre accepto imperio, regnat. Aventino, fulmine ipse ictus, regnum per manus tradidit: is, sepultus in eo colle, qui nunc est pars Romanæ urbis, cognomen colli fecit. Proca deinde regnat: is Numitorem atque Amulium procreat. Numitori, qui stirpis maximus erat, regnum vetustum Silviam gentis legat. Plus tamen vis potuit, quam voluntas patris aut verecundia ætatis. Pulso fratre, Amulius regnat: addit sceleri scelus: stirpem fratris virilem interimit: fratris filiam Rheam Silviam per speciem honoris, quum Vestalem eam legisset, perpetua virginitate spem partus adimit.

*Romuli &
Remi or-
tus.*

IV. SED debebatur, utopinor, fati tantæ origo urbis, maximique secundum Deorum opes imperii principium. Vi compressa Vestalis, quum geminum partum edidisset, seu ita rata, seu quia Deus auctor culpæ honestior erat, Martem incertæ stirpis patrem nuncupat. Sed nec Dii, nec homines, aut ipsam, aut stirpem a crudelitate regia vindicant: sacerdos vincita in custodiam datur; pueros in profluentem aquam mitti jubet. Forte qua-

LIFE
dam divina
nibus fraga-
sum potens
guida rumpi
datur. Ita ve-
proxima adu-
est, (Romul-
exponunt. V-
erant. Tene-
quo expositi
aqua deflunt
bus, qui ci-
cursum flexi-
adeo inter-
lambentes
venere.
eo ad Ital-
tos Sum-
Iupam in-
locum fabu-
inque (c)
atis, nec in-
venando per-
corporibus
tantum fabu-
(c) ita

dam divinitus super ripas Tiberis effusus lenibus stagnis, nec adiri usquam ad justum cursum poterat amnis; &, posse quamvis languida mergi aqua infantes, spem ferentibus dabat. Ita velut defuncti regis imperio, in proxima adluvie, ubi nunc ficus Ruminalis est, (Romularem vocatam ferunt) pueros exponunt. Vastæ tum in iis locis solitudines erant. Tenet fama, quum fluitantem alveum, quo expositi erant pueri, tenuis in sicco aqua destituisset, lupam sitientem ex montibus, qui circa sunt, ad puerilem vagitum cursum flexisse: eam submissas infantibus adeo mitem præbuisse mammas, ut lingua lambentem pueros magister regii pecoris invenerit. Faustulo fuisse nomen ferunt. Ab eo ad stabula Larentiæ uxori educandos latos. Sunt, qui Larentiam, vulgato corpore, lupam inter pastores vocatam putent: inde locum fabulæ ac miraculo datum. Ita geniti, itaque (c) educati, quum primum adolevit ætas, nec in stabulis, nec ad pecora segnes, venando peragrarè circa saltus. Hinc, robore corporibus animisque sumto, jam non feras tantum subsistere, sed in latrones, præda

*Educatio
& adoles-
centia.*

(c) ita Gron. Crev.

onustos, in petus facere, pastoribusque rapta dividere: & cum his, crescente in dies grege juvenum, feria ac jocos celebrare.

V. JAM tum in Palatino monte Lupercal hoc fuisse ludicrum ferunt, & a Pallanteo, urbe Arcadica, Pallantium, dein Palatium (d), montem adpellatum. Ibi Evandrum, qui ex eo genere Arcadum multis ante tempestatibus ea tenuerat (e) loca, sollempne adlatum ex Arcadia instituisse, ut nudi juvenes, Lyceum Pana venerantes, per lusum atque lasciviam currerent; quem Romani deinde vocarunt Inuum. Huic deditis ludicro, quum sollempne norum esset, insidiosos ob iram prædæ amissæ latrones, quum Romulus vi se defendisset, Remum cepisse; captum regi Amulio tradidisse, ultro accusantes. Crimini maxime dabant, in Numitoris agros ab his inpetum fieri: inde eos, conlecta juvenum manu, hostilem in modum prædas agere. Sic Numitori ad supplicium Remus deditur. Jam inde ab initio Faustulo spes fuerat, regiam stirpem apud se educari; nam & expositos jussu regis infantes sciebat, & tempus, quo ipse

eos

(d) Palatium deinde Palatinum Gron. Crev.

(e) tenuerat Crev.

eos sustulisset, ad id ipsum congruere. Sed rem in maturam, nisi aut per occasionem, aut per necessitatem, aperiri noluerat. Necessitas prior venit. Ita, metu subactus, Romulo rem aperit. Forte & Numitori, quum in custodia Remum haberet, audissetque, geminos esse fratres, comparando & ætatem eorum, & ipsam minime fervilem indolem, tetigerat animum memoria nepotum: sciscitandoque eodem pervenit, ut haud procul esset, quin Remum agnosceret. Ita undique regi dolus nectitur. Romulus, non cum globo juvenum, (nec enim erat ad vim apertam par) sed aliis alio itinere jussis certo tempore ad regiam venire pastoribus, ad regem inpetum facit: & a domo Numitoris alia comparata manu adjuvat Remus. Ita regem obruncant.

*Amulium
obtruncant, &
Numitorum
restituunt.*

VI. NUMITOR, inter primum tumultum hostes invasisse urbem atque adortos regiam discitans, quum pubem Albanam in arcem præsidio armisque obtinendam avocasset; postquam (f) juvenes, perpetrata cæde, per-

(f) pro *postquam* Gron. & Crev. propemodum semper exhibent *posteaquam*. Id in universum monuisse fatius, opinor, erit, quam tædium lectoribus eadem adnotatione prope singulis paginis excitare.

gere ad se gratulantes vidit, extemplo advocato concilio, scelera in se fratris, originem nepotum, ut geniti, ut educati, ut cogniti essent, eadem deinceps tyranni, sequere ejus auctorem ostendit. Juvenes, per mediam concionem agmine ingressi, quum avum regem salutassent; secuta ex omni multitudine consentiens vox ratum nomen imperiumque regi effecit. Ita Numitori Albana permissa re, Romulum Remumque cupido cepit, in iis locis, ubi expositi, ubique educati erant, urbis condendæ. Et supererat multitudo Albanorum Latinorumque: ad id pastores quoque accesserant, qui omnes facile spem facerent, parvam Albam, parvum Lavinium, præ ea urbe quæ conderetur, fore. Intervenit deinde his cogitationibus avitum malum, regni cupido, atque inde sædum certamen coortum a satis miti principio; (g) quoniam gemini essent, nec ætatis verecundia discrimen facere posset, ut Dii, quorum tutelæ ea loca essent, auguriis legerent, qui nomen

Urbis condendæ consilium capiunt.

(g) principio. Hic minus plene distinguunt Gron. & Crev. procedente phrasi ad *regeret* usque: Ibi autem punctum ponunt. Alii novam phrasin incipiunt a *quoniam*, minori distinctione posita post *regeret*, quod sensum pessundat.

novæ urbi daret, qui conditam imperio reget. Palatium (h) Romulus, Remus Aventinum ad inaugurandum templa capiunt.

VII. PRIORI Remo augurium venisse fertur, sex vultures : jamque, nunciato augurio, quum duplex numerus Romulo se ostendisset, utrumque regem sua multitudo consalutaverat : tempore illi præcepto, at hi numero avium, regnum trahebant. Inde, cum altercatione congressi, certamine irarum ad cædem vertuntur : ibi in turba ictus Remus cecidit. Vulgatiores fama est, ludibrio fratris Remum novos tranfiluisse muros : inde ab irato Romulo (quum verbis quoque increpitans adjecisset, « Sic deinde, quicumque alius tranfiliet mœnia mea ») interfectum. Ita solus potitus imperio Romulus : condita urbs conditoris nomine adpellata. Palatium primum, in quo ipse erat educatus, muniit : sacra Diis aliis Albano ritu ; Græco, Herculi, ut ab Evandro instituta erant, facit. Herculem (i) in ea loca, Geryone interempto, boves mira

Remus a fratre occiditur.

Roma condita Ol. VII. 1. 2. ex Catonis sententia : ante C. 751

Herculis adventus in Latium.

(h) *Palatinum Gron. Crev.*

(i) *Herculem &c.* Hic initium capitis septimi fecit Crevierius. Similes variationes, in sequentibus, ne tanti quidem plerumque momenti, notare non placuit.

specie abegisse memorant, ac prope Tiberim fluvium, qua, præ se armentum agens, nando trajecerat, loco herbido, ut quiete & pabulo læto reficeret boves, & ipsum fessum via procubuisse. Ibi quum eum, cibo vinoque gravatum, sopor obpressisset, pastor adcola ejus loci, nomine Cacus, ferox viribus, captus pulchritudine bouum, quum avertere eam prædam vellet; quia, si agendo armentum in speluncam compulisset, ipsa vestigia quærentem dominum eo deductura erant; averfos boves, eximium quemque pulchritudine, caudis in speluncam traxit. Hercules, ad primam auroram somno excitus, quum gregem perlustrasset oculis, & partem abesse numero sensisset, pergit ad proximam speluncam, si forte eo vestigia ferrent. Quæ ubi omnia foras versa vidit, nec in partem aliam ferre, confusus atque incertus animi, ex loco infesto agere porro armentum occipit. Inde quum actæ boves quædam ad desiderium, ut fit, relictarum mugissent, reddita inclusarum ex spelunca bouum vox Herculem convertit. Quem quum vadentem ad speluncam Cacus vi prohibere conatus esset; ictus clava, fidem pastorum nequidquam in-

LIVII
videtur, mem
protinus in
quam imp
mirabile
arum homin
dita Carme
ante Sibyl
hæ gentes
pastorum,
festa rem
nus facinor
formamque
tioraque
esset. Ubi
pit; «
» mihi
» rum co
» aram hi
» interris
» colat.
» oner
» dicat,
» qua de
» miter
» qua tu
» celest

vocans, morte occubuit. Evander tum ea, profugus ex Peloponneso, auctoritate magis, quam imperio, regebat loca: venerabilis vir miraculo literarum, rei novæ inter rudes artium homines; venerabilior divinitate credita Carmentæ matris, quam fatiloquam, ante Sibyllæ in Italiam adventum, miratæ hæ gentes fuerant. Is tum Evander, concursu pastorum, trepidantium circa advenam manifestæ reum cædis, excitus, postquam facinus facinorisque causam audivit, habitum formamque viri aliquantum ampliorem augustioremque humana intuens, rogat, qui vir esset. Ubi nomen patremque ac patriam accepit; « Jove nate, Hercules, salve [inquit] te » mihi mater, veridica interpretes Deum, aucturum cœlestium numerum cecinit; tibi que » aram hic dicatum iri, quam opulentissima olim » interris gens maximam vocet, tuoque ritu » colat. » Dextra Hercules data, « accipere se » omen inpleturumque fata, ara condita atque » dicata, » ait. Ibi tum primum bove eximia capta de grege, sacrum Herculi, adhibitis ad ministerium dapemque Potitiis ac Pinariis, quæ tum familiæ maxime inclitæ ea loca incolebant, factum, Forte ita evenit, ut Potitiis

*Evander
Arcas.*

*Ara
Maxima.*

ad tempus præsto essent, iisque exta adp-
nerentur; Pinarii, extis adefis, ad ceteram
venirent dapem: inde infirutum mansit, do-
nec Pinarium genus fuit, ne extis sollemnium
vescerentur. Potitii, ab Evandro edocti, an-
tistites sacri ejus per multas ætates fuerunt:
donec, tradito servis publicis sollemni fami-
liæ ministerio, genus omne Potitiorum in-
teriiit. Hæc tum sacra Romulus una ex omni-
bus peregrina suscepit; jam tum inmortalitatis
virtute partæ, ad quam eum sua fata
ducebant, fautor.

*Republi-
cam ordi-
nat Romu-
lus.*

VIII. REBUS divinis rite perpetratis, vo-
cataque ad concilium multitudine, quæ coa-
lescere in populi unius corpus nulla re, præ-
terquam legibus, poterat, jura dedit. Quæ
ita sancta generi hominum agreffi fore ratus,
si se ipse venerabilem insignibus imperii fe-
cisset, quum cetero habitu se augustiorem,
tum maxime licitoribus duodecim sumtis,
fecit. Alii ab numero avium, quæ augurio
regnum portenderant, eum secutum nume-
rum putant; me haud poenitet eorum senten-
tiæ esse, quibus & adparitores & hoc genus
ab Etruscis finitimis, unde sella curulis, unde
toga prætexta sumta est, numerum quoque

ipsum ductum placet : & ita habuisse Etrusco-
 cos, quod, ex duodecim populis communi-
 ter creato rege, singulos singuli populi licto-
 res dederint. Crescebat interim urbs, muni-
 tionibus (k) alia atque alia adpetendo loca,
 quum in spem magis futuræ multitudinis,
 quam ad id, quod tum hominum erat, mu-
 nirent. Deinde, ne vana urbis magnitudo
 esset, adjiciendæ multitudinis causâ, vetere
 consilio condentium urbes, qui, obscuram
 atque humilem conciendo ad se multitudi-
 nem, natam e terra sibi prolem ementiebantur;
 locum, qui nunc septus descendantibus
 inter duos lucos est, Asylum aperit. Eo ex
 finitimis populis turba omnis, sine discrimine,
 liber an servus esset, avida novarum rerum
 perfugit : idque primum ad cœptam magni-
 tudinem roboris fuit. Quum jam virium haud
 pœniteret, consilium deinde viribus parat:
 centum creat senatores; sive quia is nume-
 rus satis erat; sive quia soli centum erant,
 qui creari Patres possent. Patres certe ab
 honore, patriciique progenies eorum adpel-
 lati.

*Urbem
 auget.*

*Asylum
 aperit.*

*Senatum
 instituit.*

(k) quum alia a. a. a. loca in spem &c. Gron.
 Crev.

*Connubia
petit a
finitimis.*

IX. Jam res Romana adeo erat valida, ut cuilibet finitimarum civitatum bello par esset: sed, penuria mulierum, hominis ætatem duratura magnitudo erat; quippe quibus nec domi spes prolis, nec cum finitimis connubia essent. Tum ex consilio Patrum Romulus legatos circa vicinas gentes misit, qui societatem connubiumque novo populo peterent. » Urbes quoque, ut cetera, ex infimo nasci: » deinde, quas sua virtus ac Dii juvent, magnas opes sibi magnumque nomen facere. » Satis scire, origini Romanæ & Deos adfuisse, & non defuturam virtutem: proinde » ne gravarentur homines cum hominibus sanguinem & genus miscere. » Nusquam benigne legatio audita est: adeo simul spernebant, simul tantam in medio crescentem molem sibi ac posteris suis metuebant. A plerisque rogitantibus dimissi, « Ecquod feminis quoque » asylum aperuissent? id enir demum compar » connubium fore. » Ægre id Romana pubes passa, & haud dubie ad vim spectare res cœpit. Cui tempus locumque aptum ut daret Romulus, ægritudinem animi dissimulans, ludos ex industria parat, Neptuno Equestri sollemnes: Consualia vocat. Indici deinde

finitimis spectaculum jubet : quantoque ad-
 paratu tum sciebant, aut poterant, conce-
 lebrant; ut rem claram expectatamque face-
 rent. Multi mortales convenere, studio etiam
 videndæ novæ urbis; maxime proximi qui-
 que, Cæninenses, Crustumini, Antemnates.
 Jam Sabinorum omnis multitudo, cum libe-
 ris ac conjugibus, venit. Invitati hospitaliter
 per domos, quum situm mœniaque & fre-
 quentem tectis urbem vidissent, mirantur,
 tam brevi rem Romanam crevisse. Ubi specta-
 culi tempus venit, deditæque eo mentes
 cum oculis erant, tum ex composito orta
 vis : signoque dato juvenus Romana ad ra-
 piendas virgines discurrit. Magna pars forte,
 ut in quem quæque inciderat, raptæ : quas-
 dam forma excellente, primoribus Patrum
 destinatas, ex plebe homines, quibus datum
 negotium erat, domos deferebant. Unam,
 longe ante alias specie ac pulchritudine in-
 signem, a globo Talassii cujusdam raptam
 ferunt; multisque sciscitantibus, cuiam eam
 ferrent, identidem, ne quis violaret, Talassio
 ferri clamitarum : inde nuptialem hanc vo-
 cem factam. Turbato per metum ludicro,
 mœsti parentes virginum profugiunt, incu-

*U. c. 4.
 a. C. 743.
 Raptus Sa-
 binarum.*

fantes violati hospitii fœdus , Deumque invocantes , cujus ad follemne ludosque , per fas ac fidem decepti , venissent. Nec raptis aut spes de se melior , aut indignatio est (1) minor : sed ipse Romulus circuibat , docebatque : « Patrum id superbia factum , qui » connubium finitimis negassent ; illas tamen » in matrimonio , in societate fortunarum omnium civitatisque , & , quo nihil carius humano generi sit , liberum fore. Mollirent modo iras : & , quibus fors corpora dedisset , darent animos. Sæpe ex injuria postmodum gratiam ortam : eoque melioribus usuras viris , quod adnifurus pro se quisque sit , ut , quum suam vicem functus officio sit , parentum patriæque expleat desiderium. » Accedebant blanditiæ virorum , factum purgantium cupiditate atque amore : quæ maxime ad muliebre ingenium efficaces preces sunt.

X. JAM admodum mitigati animi raptis erant ; at raptarum parentes tum maxime fordida veste lacrimisque & querelis civitates concitabant. Nec domi tantum indignationes continebant , sed congregabantur undi-

(1) est del. Gron.

que ad Titum Tatium, regem Sabinorum :
 & legationes eo, quod maximum Tatii no-
 men in his regionibus erat, conveniebant.
 Cæninenses Crustuminique & Antemnates
 erant, ad quos ejus injuriæ pars pertinebat.
 Lente agere iis Tatius Sabinique visi sunt.
 Ipsi inter se tres populi communiter bellum
 parant. Ne Crustumini quidem atque Antem-
 nates, pro ardore iraque Cæninensium, fatis
 se inpigre movent : ita per se ipsum nomen
 Cæninum in agrum Romanum inpetum facit.
 Sed effuse vastantibus fit obvius cum exer-
 citu Romulus, levique certamine docet,
 vanam sine viribus iram esse : exercitum
 fundit fugatque : fufum persequitur : regem
 in prælio obruncat & spoliat : duce hostium
 occiso, urbem primo inpetu capit. Inde exer-
 citu victore reducto, ipse quum factis vir ma-
 gnificus, tum factorum ostentator haud mi-
 nor, spolia ducis hostium cæsi suspensâ fa-
 bricato ad id apte ferculo gerens, in Capito-
 lium adscendit : ibique ea quum ad quercum
 pastoribus sacram deposuisset, simul cum
 dono designavit templo Jovis fines, cogno-
 menque addidit Deo : « Jupiter Feretri [in-
 quit] hæc tibi victor Romulus rex regia arma

*Bellum
 Cæninense*

»fero, templumque iis regionibus, quas modo
 »animo metatus sum, dedico, sedem opimis
 »spoliis, quæ, regibus ducibusque hostium cæ-
 »sis, me auctorem sequentes, posteri ferent.»
 Hæc templi est origo, quod primum omnium
 Romæ sacratum est. Ita deinde Diis visum,
 nec inritam conditoris templi vocem esse,
 qua laturos eo spolia posteros nuncupavit:
 nec, multitudine comptum, ejus doni vul-
 gari laudem. Bina postea, inter tot annos,
 tot bella, opima parta sunt spolia: adeo rara
 ejus fortuna decoris fuit.

*Antemna-
res vicli.*

XI. DUM ea ibi Romani gerunt, Antem-
 natium exercitus per occasionem ac solitudi-
 nem hostiliter in fines Romanos incursionem
 facit. Raptim & ad hos Romana legio ducta
 palatos (m) in agris obpressit. Fusi igitur
 primo inpetu & clamore hostes: oppidum
 captum: duplicique victoria ovantem Romu-
 lum Herfilia conjux, precibus raptarum fa-
 tigata, orat, ut parentibus earum det veniam,
 & in civitatem accipiat: ita rem coalescere
 concordia posse. Facile inpetratum. Inde con-
 tra Crustuminos profectus, bellum inferen-

*Crustumini
vicli.*

(m) *palantes Gron. Crev.*

tes. Ibi minus etiam, quod (n) alienis cladi-
 bus ceciderant animi, certaminis fuit. Utro-
 que coloniæ missæ. Plures inventi, qui prop-
 ter ubertatem terræ in Crustuminum nomi-
 na darent: & Romam inde frequenter migra-
 tum est, a parentibus maxime ac propinquis
 raptarum. Novissimum ab Sabinis bellum or-
 tum, multoque id maximum fuit; nihil enim
 per iram aut cupiditatem actum est: nec
 ostenderunt bellum prius, quam intulerunt.
 Consilio etiam additus dolus. Sp. Tarpeius
 Romanæ præerat arci. Hujus filiam virginem
 auro conrumpit Tatius, ut armatos in arcem
 accipiat: aquam forte ea tum sacris extra
 mœnia petitem ierat. Accepti obrutam armis
 necavere: seu ut vi capta potius arx vide-
 retur, seu prodendi exempli causa, ne quid
 usquam fidum proditori esset. Additur fabu-
 læ (o), quod vulgo Sabini aureas armillas
 magni ponderis brachio lævo, gemmatosque
 magna specie annulos habuerint, pepigisse
 eam, quod in sinistris manibus haberent:
 eo scuta illi pro aureis donis congesta. Sunt,
 qui eam ex pacto tradendi quod in sinistris
 manibus esset, directo arma petisse dicant:

*U. c. 5.
 a C. 747.
 Sabinum
 bellum.*

(n) quod jam Gron. Crev. (o) fabula Gron. Crev.

& fraude visam agere, sua ipsam peremptam mercede.

XII. TENUERE tamen arcem Sabini : atque inde postero (p) die, quum Romanus exercitus instructus, quod inter Palatinum Capitolinumque collem campi est, compleffet, non prius descenderunt in æquum, quam, ira & cupiditate recuperandæ arcis stimulante animos, in adversum Romani subiere. Principes utrimque pugnam ciebant; ab Sabinis Mettus (q) Curtius, ab Romanis Hostus Hostilius. Hic rem Romanam iniquo loco ad prima signa animo atque audacia sustinebat. Ut Hostus cecidit, confestim Romana inclinatur acies; fusaque est ad veterem portam Palatii. Romulus, & ipse turba fugientium actus, arma ad cælum tollens, « Jupiter, tuis [inquit] jussus avibus hic in » Palatio (r) prima urbi fundamenta jeci. Arcem jam, scelere emtam, Sabini habent: inde huc armati, superata media valle, tendunt. At tu, pater Deum hominumque, hinc » saltem arce hostes: deme terrorem Rôma-

(p) *postera* Gron. Crev.

(q) *Mettius*. Sic semper. Gron. Crev.

(r) *Palatino* Gron. Crev.

» nis, fugamque scdam sifte. Hic ego tibi
 » templum Statori Jovi, quod monumentum
 » sit posteris, tua præsenti ope servatam urbem
 » esse, voveo.» Hæc precatus, veluti si (s) fen-
 » sisset auditas preces, « Hinc [inquit] Roma-
 » ni, Jupiter optimus maximus resistere, atque
 » iterare pugnam jubet.» Resistere Romani,
 tamquam cœlesti voce jussi. Ipse ad primores
 Romulus provolat. Mettus Curtius ab Sabinis
 princeps ab arce decucurrerat, & effusos
 egerat Romanos, toto quantum foro spatium
 est; nec procul jam a porta Palatii erat, clam-
 mitans, « Vicimus perfidos hospites, inbel-
 » les hostes. Jam sciunt longe aliud esse virgi-
 » nes rapere, aliud pugnare cum viris.» In
 eum, hæc gloriantem, cum globo ferociffi-
 morum juvenum Romulus inpetum facit. Ex
 equo tum forte Mettus pugnabat: eo pelli
 facilius fuit: pulsum Romani persequuntur:
 & alia Romana acies, audacia regis accensa,
 fundit Sabinos. Mettus in paludem sese, fre-
 pitu sequentium trepidante equo, coniecit:
 adverteratque ea res etiam Sabinos tanti pe-
 riculo viri. Et ille quidem, adnventibus ac
 vocantibus suis, favore multorum addito

(s) si del. Gron. Crev.

animo, evadit. Romani Sabinique in media convalle duorum montium redintegrant praelium; sed res Romana erat superior.

*Matronæ
praelium
dirimunt.*

XIII. Tum Sabinæ mulieres, quarum ex injuria bellum ortum erat, crinibus passis scissaque veste, victo malis muliebri pavore, ausæ se inter tela volantia inferre, ex transverso inpetu facto, dirimere infestas acies, dirimere iras; hinc patres, hinc viros orantes, « ne se sanguine nefando foceri generi- » que respergerent: ne parricidio macularent » partus suos, nepotum illi, liberum hi pro- » geniem. Si adfinitatis inter vos, si connubii » piget, in nos vertite iras: nos causa belli, » nos vulnerum ac cædium viris ac parentibus » sumus. Melius peribimus, quam sine alteris » vestrum viduæ aut orbæ vivemus. » Movet res tum multitudinem, tum duces. Silentium & repentina fit quies. Inde ad fœdus faciendum duces prodeunt: nec pacem modo, sed & civitatem unam ex duabus faciunt: regnum consociant: imperium omne conferunt Romam. Ita geminata urbe, ut Sabinis ramentum aliquid daretur, Quirites a Curibus adpellati. Monumentum ejus pugnæ, ubi primum ex profunda emerfus palude equus Curtium

*U. e. 7.
a C. 745.
Pax con-
venit.*

in

in vado statuit, Curtium lacum adpellarunt. Ex bello tam tristi læta repente pax cariores Sabinas viris ac parentibus, & ante omnes Romulo ipsi, fecit. Itaque, quum populum in curias triginta divideret, nomina earum curiis inposuit. Id non traditur, quum haud dubie aliquanto numerus major hoc mulierum fuerit, ætate, an dignitatibus suis virorumve, an sorte lectæ sint, quæ nomina curiis darent. Eodem tempore & centuriæ tres equitum conscriptæ sunt, Ramnenses ab Romulo, ab Tito Tatio Titienses adpellati. Lucerum nominis & originis causâ incerta est. Inde non modo commune, sed concors etiam regnum duobus regibus fuit.

XIV. Post aliquot annos propinqui regis Tatii legatos Laurentium pulsant: quumque Laurentes jure gentium agerent, apud Tatium gratia suorum & preces plus poterant. Igitur illorum pœnam in se vertit; nam Lavinii, quum ad sollemne sacrificium eo venisset, concursu facto, interficitur. Eam rem minus ægre, quam dignum erat, tulisse Romulum ferunt; seu ob infidam societatem regni, seu quia haud injuria cæsum credebatur. Itaque bello quidem abstinuit: ut tamen expiarentur

U. c. 12;
a. C. 740.
T. Tatii
mors.

*Bellum
cum Fidenatibus.*

tur legatorum injuriæ regisque cædes, foedus inter Romam Laviniumque urbes renovatum est. Et cum his quidem insperata pax erat: aliud multo propius, atque in ipsis prope portis, bellum ortum. Fidenates, nimis vicinas prope se convalescere opes rati, priusquam tantum roboris esset, quantum futurum adparebat, occupant bellum facere. Juventute armata inmissa, vastatur agri quod inter urbem ac Fidenas est. Inde ad lævam versi, quia dextra Tiberis arcebat, cum magna trepidatione agrestium populantur: tumultusque repens, ex agris in urbem inlatus, pronuncio fuit. Excitus Romulus (neque enim dilationem pati tam vicinum bellum poterat) exercitum educit: castra a Fidenis mille passuum locat: ibi modico præsidio relicto, egressus omnibus copiis, partem militum locis circa densa obsita virgulta obscuris subfidere in insidiis jussit; cum parte majore atque omni equitatu profectus, id quod quærebat, tumultuoso & minaci genere pugnae, adequitando ipsis prope portis, hostem excivit: fugæ quoque, quæ simulanda erat, eadem equestris pugna causam minus mirabilem dedit: & quum, velut inter pugnae fugæque

consilium trepidante equitatu, pedes quoque referret gradum; plenis repente portis effusi hostes, impulsâ Romana acie, studio instandi sequendique trahuntur ad locum insidiarum. Inde subito exorti Romani transversam invadunt hostium aciem. Addunt pavorem mota e castris signa eorum, qui in præsidio relicti fuerant: ita multiplici terrore perculsi Fidenates, prius pene quam Romulus, quique cum eo equis ierant, circumagerent frenis equos, terga vertunt: multoque effusius, (quippe vera fugâ) qui simulantes paullo ante secuti erant, oppidum repetebant. Non tamen eripuerunt se hosti: hærens in terga Romanus, prius quam fores portarum objicerentur, velut agmine uno inrumpit.

XV. BELLI Fidenatis contagione irritati Veientium animi, & consanguinitate, (nam Fidenates quoque Etrusci fuerunt) & quod ipsa propinquitas loci, si Romana arma omnibus infesta finitimis essent, stimulabat, in fines Romanos excucurrerunt, populabundi magis, quam iusti more belli. Itaque non castris positis, non expectato hostium exercitu, raptam ex agris prædam portantes, Veios rediere. Romanus contra, postquam

*Bellum
cum Ve-
ientibus.*

hostem in agris non invenit, dimicationi ultimæ instructus intentusque, Tiberim transit. Quem postquam castra ponere, & ad urbem accessurum Veientes audivere; obviam egressi, ut potius acie decernerent, quam inclusi de tectis mœnibusque dimicarent. Ibi, viribus nulla arte adjutis, tantum veterani robore exercitus rex Romanus vicit: persecutusque fufos ad mœnia hostes, urbe valida muris ac situ ipso munita abstinuit: agros rediens vastat, ulciscendi magis, quam prædæ, studio. Eaque clade, haud minus quam adversa pugna subacti Veientes, pacem petitum oratores Romam mittunt. Agri parte multatis, in centum annos induciæ datæ. Hæc ferme, Romulo regnante, domi militiæque gesta: quorum nihil absouum fidei divinæ originis, divinitatisque post mortem creditæ fuit, non animus in regno avito recuperando, non condendæ urbis consilium, non bello ac pace firmandæ; ab illo enim profectu viribus datis tantum valuit ut, in quadraginta deinde annos tutam pacem haberet. Multitudini tamen gratior fuit, quam Patribus; longe ante alios acceptissimus militum animis: trecentosque armatos ad custodiend

LIBER I CAP. XVI 37

corporis, quos Celeres adpellavit, non in bello solum, sed etiam in pace, habuit.

XVI. His immortalibus editis operibus, quum ad exercitum recensendum concionem in campo ad Capræ paludem haberet; subito coorta tempesta cum magno fragore tonitribusque tam denso regem operuit nimbo, ut conspectum ejus concioni abstulerit: nec deinde in terris Romulus fuit. Romana pubes, sedato tandem pavore, postquam ex tam turbido die serena & tranquilla lux rediit, ubi vacuam sedem regiam vidit, etsi satis credebatur Patribus, qui proximi steterant, sublimem raptum procella; tamen, velut orbitatis metu ista, mœstum aliquamdiu silentium obtinuit. Deinde, a paucis initio facto, Deum Deo natum, regem, parentemque urbis Romanæ salvere universi Romulum jubent: pacem precibus exposcunt, uti volens propitius suam semper sospitet progeniem. Fuisse credo tum quoque aliquos, qui discerptum regem Patrum manibus taciti arguerent: manavit enim hæc quoque, sed perobscura, fama. Illam alteram admiratio viri & pavor præsens nobilitavit. Consilio etiam unius hominis addita rei dicitur fides. Namque Pro-

*U. c. 37.
a. C. 715.
Mors
Romuli.*

culus Julius, sollicita civitate desiderio regis;
 & infensa Patribus, gravis, ut traditur;
 quamvis magnæ rei auctor, in concionem
 prodit. « Romulus [inquit] Quirites, parens
 » urbis hujus, prima hodierna luce cælo re-
 » pente delapsus, se mihi obvium dedit. Quum,
 » persusus horrore venerabundusque, adstif-
 » sem, petens precibus, ut contra intueri fas
 » esset: abi, nuncia, inquit, Romanis, Cœles-
 » tes ita velle, ut mea Roma caput orbis ter-
 » rarum sit: proinde rem militarem colant:
 » sciantque, & ita posteris tradant, nullas opes
 » humanas armis Romanis resistere posse;
 » hæc [inquit] locutus, sublimis abiit. »
 Mirum quantum illi viro, nuncianti hæc,
 fidei (t) fuerit; quamque desiderium Romuli
 apud plebem exercitumque, facta fide immor-
 talitatis, lenitum sit.

XVII. PATRUM interim animos certamen
 regni ac cupido versabat. Necdum a singulis,
 quia nemo magnopere eminebat in novo po-
 pulo, pervenerant factiones: inter ordines
 certabatur. Oriundi ab Sabinis, ne, quia post
 Tatii mortem ab sua parte non erat regna-
 tum, in societate æqua possessionem imperii

(t) fides Gron. Crev.

amitterent, sui corporis creari regem volebant. Romani veteres peregrinum regem adspernabantur. In variis voluntatibus regnari tamen omnes volebant, libertatis dulcedine nondum experta. Timor deinde Patres incesfit, ne civitatem sine imperio, exercitum sine duce, multarum circa civitatum inritatis animis, vis aliqua externa adoriretur. Et esse igitur aliquod caput placebat; & nemo alteri concedere in animum inducebat. Ita (u) rem inter se centum Patres, decem decuriis factis, singulisque in singulas decurias creatis, qui summæ rerum præessent, consociant. Decem imperitabant, unus cum insignibus imperii & licitoribus erat: quinque dierum spatio finiebatur imperium, ac per omnes in orbem ibat: annumque intervallum regni fuit. Id ab re, quod nunc quoque tenet nomen, Interregnum adpellatum. Fremere deinde plebs, multiplicatam servitutem, centum pro uno dominos factos: nec ultra nisi regem, & ab ipsis creatum, videbantur passuri. Quum sensisset ea moveri Patres; obferendum ultro rati, quod amissuri erant, ita gratiam ineunt, summa potestate populo permessa, ut non plus darent juris, quam detinerent (v); decre-

U. c. 38.
a. C. 714.
Interregnum
annuum.

(u) itaque Crev. (v) retinerent Gron. Crev.

verunt enim, ut, cum populus regem iussisset; id sic ratum esset, si Patres auctores fierent. Hodieque in legibus magistratibusque rogandis usurpatur idem jus, vi adempta: priusquam populus suffragium ineat, in incertum comitiorum eventum Patres auctores fiunt. Tum interrex, concione advocata: « Quod bonum, faustum, felixque sit, [inquit,] Quirites, regem create; ita Patribus » visum est. Patres deinde, si dignum, qui » secundus ab Romulo numeretur, crearit, » auctores fient. » Adeo id gratum plebi fuit, ut, ne victi beneficio viderentur, id modo sciscerent juberentque, ut senatus decerneret, qui Romæ regnaret.

*Electio
Numæ.*

XVIII. INCLITA justitia religioque ea tempestate Numæ Pompili erat. Curibus Sabinis habitabat, consultissimus vir, ut in illa quisquam ætate esse poterat, omnis divini atque humani juris. Auctorem doctrinæ ejus, quia non exstat alius, falso Samium Pythagoran edunt: quem, Servio Tullio regnante Romæ, centum amplius post annos, in ultima Italiæ ora, circa Metapontum Heracleamque & Crotona, juvenum æmulantium studia coetus habuisse constat. Ex quibus locis

et si quis

Sabinos

quam

quove

nas sermo

igitur ing

fuisse op

peregrin

tristi ve

lum quoc

mine Num

climari op

videbantur

factionis

civium

ad unum

ferendum

augurato

de se qu

augere (

id perpetu

in ætem,

selu. Aug

selu. Aug

abundant

(2)

etfi ejusdem ætatis fuisset, quæ (x) fama in
 Sabinos, aut quo linguæ commercio, quem-
 quam ad cupiditatem discendi excivisset? quove præsidio unus per tot gentes, dissonas
 fermone moribusque, pervenisset? Suopte
 igitur ingenio temperatum animum virtutibus
 fuisse opinor magis; instructumque non tam
 peregrinis artibus, quam disciplina tetrica ac
 tristi veterum Sabinorum: quo genere nul-
 lum quondam inconruptius fuit. Audito no-
 mine Numæ, Patres Romani, quamquam in-
 clinari opes ad Sabinos, rege inde sumto,
 videbantur; tamen, neque se quisquam, nec
 factionis suæ alium, nec denique Patrum aut
 civium quemquam præferre illi viro ausi,
 ad unum omnes Numæ Pompilio regnum de-
 ferendum decernunt. Adcitus, sicut Romulus
 augurato urbe condenda regnum adeptus est,
 de se quoque Deos consuli jussit. Inde ab
 augure (cui deinde, honoris ergo, publicum
 id perpetuumque sacerdotium fuit) deductus
 in arcem, in lapide ad meridiem versus con-
 sedit. Augur ad lævam ejus, capite velato,
 sedem cepit, dextra manu baculum sine nodo
 aduncum tenens, quem lituum adpellaverunt.

*U. c. 39.
 a. C. 713.
 Inaugura-
 ratio
 Numæ.*

(x) *qua Gron. Crev.*

Inde ubi, prospectu in urbem agrumque capto, Deos precatus, regiones ab oriente ad occasum determinavit; dextras ad meridiem partes, lævas ad septentrionem esse dixit. Signum contra, quo longissime conspectum oculi ferebant, animo finivit. Tum, lituo in lævam manum translato, dextra in caput (y) Numæ inposita, precatus est ita: « Jupiter pater, si est fas, hunc Numam Pompilium, » cujus ego caput teneo, Regem Romæ esse, » uti tu signa nobis certa adclarassis inter eos » fines, quos feci. » Tum peregit verbis auspicia, quæ mitti vellet; quibus missis, declaratus rex Numa de templo descendit.

*Numæ
instituta.*

XIX. QUI, regno ita positus, urbem novam, conditam vi & armis, jure eam legibusque ac moribus de integro condere parat. Quibus quum inter bella adsuescere videret non posse, quippe efferatos militia animos; mitigandum ferocem populum armorum defuetudine ratus, Janum ad infimum Argiletum, indicem pacis bellique, fecit: apertus ut in armis esse civitatem; clausus pacatos circa omnes populos significaret. Bis deinde post Numæ regnum clausus fuit: se

*Janus
belli & pacis
index.*

(y) capite Gron.

mel T. Manlio consule, post Punicum primum perfectum bellum : iterum, quod nostræ ærati Dii dederunt ut videremus, post bellum Actiacum, ab Imperatore Cæsare Augusto, pace terra marique parta. Clauso eo, quum omnium circa finitimorum societate ac fœderibus junxisset animos, positus exter-
 norum periculorum curis, ne luxuriarentur otio animi, quos metus hostium disciplina-
 que militaris continuerat ; omnium primum, rem ad multitudinem inperitam, & illis seculis rudem, efficacissimam, Deorum metum injiciendum ratus est. Qui quum descendere ad animos sine aliquo commento miraculi non posset ; simulat sibi cum Dea Egeria congressus nocturnos esse : ejus se monitu, quæ acceptissima Diis essent, sacra instituire : sacerdotes suos cuique Deorum præficere. Atque omnium primum, ad cursum lunæ, in duodecim menses describit annum : quem (quia tricenos dies singulis mensibus luna non explet, defuntque dies solido anno, qui solstitiali circumagitur orbe) intercalariis mensibus interponendis, ita dispensavit, ut quarto & vigesimo anno ad metam eandem solis, unde orsi essent, plenis annorum omnium

*Dea
Egeria.*

spatiis dies congruerent. Idem nefastos dies fastosque fecit, quia aliquando nihil cum populo agi utile futurum erat.

XX. Tum sacerdotibus creandis animum adjecit, quamquam ipse plurima sacra obibat, ea maxime, quæ nunc ad Dialem flaminem pertinent. Sed, quia in civitate bellicosa plures Romuli, quam Numæ, similes reges putabat fore, iturosque ipsos ad bella; ne sacra regiæ vicis desererentur, flaminem Jovi adfiduum sacerdotem creavit, insignique eum veste & curuli regia sella adornavit. Huic duos flamines adjecit: Marti unum, alterum Quirino. Virginesque Vestæ legit; Alba oriundum sacerdotium, & genti conditoris haud alienum. His, ut adfiduæ templi antistites essent, stipendium de publico statuit: virginitate aliisque ceremoniis venerabiles ac sanctas fecit. Salios item duodecim Marti Gradivo legit, tunicæque pictæ insigne dedit, & super tunicam æneum pectori tegumen: celestiaque arma, quæ ancilia adpellantur, ferre, ac per urbem ire canentes carmina cum tripudiis sollempnique saltatu jussit. Pontificem deinde Numam Marcium, Marci filium, ex Patribus legit, eique sacra omnia exscripta

Flamines.

Salii.

Pontifex.

exsignataque adtribuit; quibus hostiis, quibus diebus, ad quæ templa sacra fierent, atque unde in eos sumtus pecunia erogaretur. Cetera quoque omnia publica privataque sacra Pontificis scitis subjecit; ut esset, quo consultum plebes veniret; ne quid divini juris, negligendo patrios ritus, peregrinosque adsciscendo, turbaretur: nec cœlestes modo ceremonias, sed iusta quoque funebria placandosque Manes, ut idem Pontifex edoceret; quæque prodigia, fulminibus aliove quo visu (z) missa, susciperentur atque curarentur. Ad ea elicienda ex mentibus divinis, Jovi Elicio aram in Aventino dicavit, Deumque consuluit auguriis, quæ suscipienda essent.

Prodigiorum procuratio.

XXI. Ad hæc consultanda procurandaque, multitudine omni a vi & armis conversa, & animi aliquid agendo occupati erant, & Deorum adfidua infidens cura, quum interesse rebus humanis cœleste Numen videretur, ea pietate omnium pectora inbuerat, ut fides ac jusjurandum, proximo legum ac pœnarum metu (a), civitatem regerent. Et quum ipsi se homines in regis, velut unici exempli,

Populi Rom. religio & tranquillitas.

(z) *viso Gron. Crev.*

(a) *proxime l. a. p. metum Gron. Crev.*

mores formarent; tum finitimi etiam populi, qui ante, castra, non urbem, positam in medio ad sollicitandam omnium pacem, crediderant, in eam verecundiam adducti sunt, ut civitatem, totam in cultum versam Deorum, violari ducerent nefas. Lucus erat, quem medium ex opaco specu fons perenni rigabat aqua: quo quia se persæpe Numa sine arbitris, velut ad congressum Deæ, inferebat, Camenis eum lucum sacrauit; quod earum ibi concilia cum conjuge sua Egeria essent. Et soli Fidei sollempne instituit: ad id sacrarium flamines bigis, curru arcuato, vehi iussit, manuque ad digitos usque involutam divinam facere: significantes fidem tutandam, sedemque ejus etiam in dextris sacratam esse. Multa alia sacrificia locaque sacris faciendis, quæ Argeos pontifices vocant, dedicavit. Omnium tamen maximum ejus operum fuit tutela, per omne regni tempus, haud minor pacis, quam regni. Ita duo deinceps reges, alius alia via, ille bello, hic pace, civitatem auxerunt. Romulus septem & triginta regnavit annos: Numa tres & quadraginta. Tum valida, tum temperata & belli & pacis artibus, erat civitas.

XXII. NUMÆ morte ad interregnum res
 rediit. Inde Tullum Hostilium, nepotem
 Hostilii, ejus in infima arce clara pugna
 adversus Sabinos fuerat, regem populus jussit.
 Patres auctores facti. Hic non solum proximo
 regi dissimilis, sed ferocior etiam Romulo
 fuit: tum ætas viresque, tum avita quoque
 gloria animum stimulabat. Senescere igitur
 civitatem otio ratus, undique materiam
 excitandi belli quærebat. Forte evenit, ut
 agrestes Romani ex Albano agro, Albani ex
 Romano prædas in vicem agerent. Imperita-
 bat tum C. Cluilius Albæ. Utrimque legati
 fere sub eodem tempus ad res repetendas missi.
 Tullus præceperat suis, ne quid prius, quam
 mandata, agerent: satis sciebat, negaturum
 Albanum; ita pie bellum indici posse. Ab
 Albanis socordius res acta: excepti hospitio
 ab Tullo blande ac benigne, comiter regis
 convivium celebrant. Tantisper Romani
 & res repetiverant priores, & negant
 Albano bellum in trigesimum diem indixe-
 rant. Hæc renuntiant Tullo. Tum legatis
 Tullus dicendi potestatem, quid petentes ve-
 nerint, facit. Illi, omnium ignari, primum
 purgando terunt tempus: « Se invitos quid-

U. c. 82.
 a. C. 670.
 Tullus
 Hostilius
 rex eligi-
 tur.

»quam, quod minus placeat Tullo, disturos;
 »sed imperio subigi: res repetitum se venisse.
 »Ni reddantur, bellum indicere iustos.» Ad
 hæc Tullus: «Nunciate [inquit] regi vestro,
 »regem Romanum Deos facere testes, uter
 »prius populus res repetentes legatos adper-
 »natus dimiserit, ut in eum omnes expetant
 »hujusce cladis belli.»

*U. c. 87.
 a. C. 667.
 Bellum
 cum
 Albanis.*

XXIII. HÆC nunciant domum Albani. Et
 bellum utrimque summa ope parabatur, ci-
 vili simillimum bello, prope inter parentes
 natosque, Trojanam utramque prolem, quum
 Lavinium ab Troja, ab Lavinio Alba, ab
 Albanorum stirpe regum oriundi Romani
 essent. Eventus tamen belli minus miserabi-
 lem dimicationem fecit: quod nec acie cer-
 ratum est; &, testis modo dirutis alterius
 urbis, duo populi in unum confusi sunt.
 Albani priores ingenti exercitu in agrum
 Romanum inpetum fecere: castra ab urbe
 haud plus quinque millia passuum locant,
 fossa circumdant: fossa Cluilia ab nomine
 ducis per aliquot secula adpellata est, donec
 cum re nomen quoque vetustate abolevit. In
 his castris Cluilius Albanus rex moritur:
 dictatorem Albani Mettum Fuffetium creat.

In

Interim Tullus ferox, præcipue morte regis, magnumque Deorum numen, ab ipso capite orsum, in omne nomen Albanum expetitum, pœnas ob bellum impium dictitans, nocte præteritis hostium castris, infesto exercitu in agrum Albanum pergit. Ea res ab stativis excivit Mettum: ducit, quam proxime ad hostem potest: inde legatum præmissum nunciare Tullo jubet, « priusquam dimicent, opus esse conloquio: si secum congressus sit, satis scire, ea se adlaturum, quæ nihilo minus ad rem Romanam, quam ad Albanam, pertineant. » Haud adspernatus Tullus, tametsi vana adferebantur, in aciem (b) educit. Exeunt contra & Albani. Postquam instructi utrimque stabant, cum paucis procerum in medium duces procedunt. Ibi inquit Albanus: « Injurias & non redditas res ex foedere, quæ repetitæ sint, & ego regem nostrum Cluiliam, causam hujusce esse belli, audisse videor: nec te dubito, Tulle, eadem præ te ferre. Sed, si vera potius, quam dictu speciosa, dicenda sunt; cupido imperii duos cognatos vicinosque populos ad arma stimulat. Neque, recte, an perperam, inter-

(b) suos in aciem Gron.

»pretor : fuerit ista ejus deliberatio , qui bel-
 »lum suscepit. Me Albani gerendo bello ducem
 »creavere. Illud te , Tulle , monitum velim :
 »Etrusca res , quanta circa nos teque maxime
 »sit , quo propiores vos , hoc magis scis : mul-
 »tum illi terra , plurimum mari pollent. Me-
 »mor esto , jam quum signum pugnae dabis ,
 »has duas acies spectaculo fore ; ut fessos
 »confectosque , simul victorem ac victum ad-
 »grediantur. Itaque , si nos Dii amant , quo-
 »niam , non contenti libertate certa , in du-
 »biam imperii servitiique aleam imus ; inea-
 »mus aliquam viam , qua utri utris imperent ,
 »sine magna clade , sine multo sanguine utrius-
 »que populi , decerni possit. » Haud displicet
 res Tullo , quamquam , tum indole animi ,
 tum spe victoriae , ferocior erat. Quarenti-
 bus utrimque ratio initur , cui & fortuna
 ipsa praebuit materiam.

*Horatio-
 rum & Curiatorum
 pugna pro-
 ponitur.*

XXIV. FORTE in duobus tum exercitibus
 erant trigemini fratres , nec aetate , nec viri-
 bus dispares. Horatios Curiatiosque fuisse ,
 fatis constat : nec ferme res antiqua alia est
 nobilior : tamen in re tam clara nominum
 error manet ; utrius populi Horatii , utrius
 Curiatii fuerint. Auctores utroque trahunt :

plures tamen invenio, qui Romanos Horatios vocent: hos ut sequar, inclinatur animus. Cum trigeminis agunt reges, ut pro sua quisque patria dimicent ferro: ibi imperium fore, unde victoria fuerit. Nihil recusatur; tempus & locus convenit. Priusquam dimicarent, fœdus ictum inter Romanos & Albanos est his legibus, ut, cujusque populi cives eo certamine vicissent, is alteri populo cum bona pace imperitaret. Fœdera alia aliis legibus, ceterum eodem modo omnia fiunt. Tum ita factum accepimus, nec ullius vetustior fœderis memoria est. Feclialis regem Tullum ita rogavit: « Jubesne me, Rex, cum patre » patrato populi Albani fœdus ferire? » jubente rege, « Sagmina, [inquit] te, Rex, » posco. » Rex ait, « Puram tollito. » Feclialis ex arce graminis herbam puram adtulit; postea regem ita rogavit: « Rex, facisne me tu » regium nuncium populi Romani Quiritium? » vasa, comitesque meos? » Rex respondit: « Quod sine fraude mea populique Romani Quiritium fiat, facio. » Feclialis erat M. Valerius; patrem patratum Sp. Fusum fecit, verbera caput capillosque tangens. Pater patratus ad jusjurandum patrandum, id est, fan-

*Fœderis
ferendi
ritus.*

ciendum fit foedus; multisque id verbis, quæ longo effata carmine non operæ est referre, peragit. Legibus deinde recitatis: « Audi [inquit] Jupiter; audi, pater patratus » populi Albani; audi tu, populus Albanus; » ut illa palam prima postrema ex illis tabulis » cerave recitata sunt sine dolo malo, utique » ea hic hodie rectissime intellecta sunt, illis » legibus populus Romanus prior non deficiet. » Si prior defexit publico consilio, dolo malo; tu illo die, Jupiter, populum Romanum » sic ferito, ut ego hunc porcum hic hodie » feriam: tantoque magis ferito, quanto magis potes pollesque. » Id ubi dixit, porcum faxo filice percussit. Sua item carmina Albani suumque jusjurandum per suum dictatorem suosque sacerdotes peregerunt.

XXV. FœDERE ic̄to, trigemini, sicut convenerat, arma capiunt. Quum sui utrosque adhortarentur, « Deos patrios patriam ac » parentes, quidquid civium domi, quidquid in » exercitu sit, illorum tunc arma, illorum inveterari manus: » feroces & suo pte ingenio, & pleni adhortantium vocibus, in medium inter duas acies procedunt. Confederant utrimque pro castris duo exercitus, periculi magis

*Certaminis
descriptio.*

præsentis, quam curæ, expertes; quippe imperium agebatur, in tam paucorum virtute atque fortuna positum. Itaque ergo erecti suspensique in minime gratum spectaculum animo intenduntur. Datur signum; infestisque armis, velut acies, terni juvenes, magnorum exercituum animos gerentes, concurrunt: nec his, nec illis periculum suum; publicum imperium servitiumque obversatur animo, futuraque ea deinde patriæ fortuna, quam ipsi fecissent. Ut primo statim concursu increpuere arma, micantesque fulsere gladii, horror ingens spectantes perstringit: & neutro inclinata spe, torpebat vox spiritusque. Confertis deinde manibus, quum jam non motus tantum corporum, agitatioque anceps telorum armorumque, sed vulnera quoque & sanguis spectaculo essent; duo Romani, super alium alius, vulneratis tribus Albanis, exspirantes conruerunt. Ad quorum casum quum conclamasset gaudio Albanus exercitus; Romanas legiones jam spes tota, nondum tamen cura, deseruerat, exanimes vice unius, quem tres Curiatii circumsteterant. Forte is integer fuit, ut universis solus nequaquam par, sic adversus singulos ferox.

Ergo, ut segregaret pugnam eorum, cepessit fugam, ita ratus secuturos, ut quemque vulnere adfectum corpus sineret. Jam aliquantum spatii ex eo loco, ubi pugnatum est, aufugerat, quum respiciens videt magnis intervallis sequentes; unum haud procul ab sese abesse: in eum magno inpetu rediit (c). Et, dum Albanus exercitus inclamat Curiatii, uti (d) opem ferant fratri; jam Horatius, caeso hoste victor, secundam pugnam petebat: tum clamore, qualis ex insperato faventium solet, Romani adjuvant militem suum; & ille defungi proelio festinat. Prius itaque, quam alter, qui nec procul aberat, consequi posset, & alterum Curiatium conficit. Jamque, æquato Marte, singuli supererant; sed nec spe, nec viribus pares. Alterum intactum ferro corpus & geminata victoria, ferocem in certamen tertium dabant: alter, fessum vulnere, fessum cursu trahens corpus, victusque fratrum ante se strage, victori objicitur hosti: nec illud proelium fuit. Romanus exultans, « Duos [inquit] fratrum manibus » dedi: tertium causæ belli hujusce, ut Romano manus Albano imperet, dabo. » Male susti-

(c) *redit* Gron. Crev. (d) *ut* Gron. Crev.

menti arma gladium superne jugulo defigit :
 jacentem spoliat. Romani ovantes ac gratu-
 lantes Horatium accipiunt; eo majore cum
 gaudio, quo prope metum res fuerat. Ad
 sepulturam inde suorum nequaquam paribus
 animis vertuntur; quippe imperio alteri aucti,
 alteri ditionis alienæ facti. Sepulcrâ exstant,
 quo quisque loco cecidit: duo Romana uno
 loco propius Albam, tria Albana Romam
 versus; sed distantia locis, & ut (e) pugna-
 rum est.

XXVI. PRIUSQUAM inde digrederentur,
 roganti Metto, ex fœdere isto quid impera-
 ret, imperat Tullus, uti juventutem in ar-
 mis habeat: usurum se eorum opera, si bel-
 lum cum Veientibus foret: ita exercitus inde
 domos abducti. Princeps Horatius ibat, tri-
 gemina (f) spolia præ se gerens. Cui soror
 virgo, quæ desponsa uni ex Curiatiis fuerat,
 obvia ante portam Capenam fuit: cognito-
 que super humeros fratris paludamento sponsi,
 quod ipsa confecerat, solvit crines, & fle-
 biliter nomine sponsum mortuum adpellat.
 Movet feroci juveni animum comploratio so-
 roris in victoria sua tantoque gaudio publico.

*Horatius
 sororem
 occidit.*

(e) ut & Gron. (f) tergemina Gron. Crev.

Stricto itaque gladio, simul verbis increpans,
 transfigit puellam. « Abi hinc cum inmatu-
 » ro amore ad sponsum, [inquit] oblita fra-
 » trum mortuorum vivique, oblita patriæ. Sic
 » eat, quæcumque Romana lugebit hostem. »
 Atrox visum id facinus Patribus plebique :
 sed ræcens meritum facto obstabat; tamen
 raptus in jus ad regem. Rex, ne ipse tam tristis
 ingratiq[ue] ad vulgus judicii, aut, secundum
 judicium, supplicii auctor esset; concilio
 populi advocato, « Duumviros, [inquit] qui
 » Horatio perduellionem judicent secundum
 » legem, facio. » Lex horrendi carminis erat :
 « Duumviri perduellionem judicent. Si a
 » duumviris provocarit, provocatione certato :
 » si vincent, caput obnubito : infelici arbori
 » recte suspendito : verberato vel intra pomœ-
 » rium, vel extra pomœrium. » Hac lege
 duumviri creati, qui se absolvere non reban-
 tur ea lege, ne innoxium quidem, posse,
 quum condemnassent; tum alter ex his, « P.
 » Horati, tibi perduellionem judico, [inquit]
 » I, licitor, conliga manus. » Accesserat licitor,
 injiciebatque laqueum. Tum Horatius, auctore
 Tullo, clemente legis interprete, « Provoco »
 inquit. Ita de provocatione certatum ad po-

*In jus
 vocatur.*

pulum est. Moti homines sunt in eo iudicio, maxime P. Horatio patre proclamante, « se » filiam jure cæsam judicare; ni ita esset, pa- » trio jure in filium animadversurum fuisse. » Orabat deinde, « ne se, quem paullo ante cum » egregia stirpe conspexissent, orbum liberis » facerent. » Inter hæc senex, juvenem ample- xus, spolia Curiatorum fixa eo loco, qui nunc Pila Horatia adpellatur, ostentans, « Hunccine, [ajebat,] quem modo decoratum » ovantemque victoria incedentem vidistis, » Quirites, eum sub furca victum inter ver- » bera & cruciatus videre potestis? quod vix » Albanorum oculi tam deforme spectaculum » ferre possent. I, lictor, conliga manus, quæ » paullo ante armatæ imperium populo Roma- » no pepererunt. I, caput obnube liberatoris » urbis hujus: arbori infelici suspende: ver- » bera, vel intra pomœrium, modo inter illa » pila & spolia hostium; vel extra pomœrium, » modo intra (g) sepulcra Curiatorum. Quo » enim ducere hunc juvenem potestis, ubi non » sua decora eum a tanta sceditate supplicii vin- » dicent? » Non tulit populus nec patris lacri- mas, nec ipsius parem in omni periculo ani- mum: absolventque admiratione magis

*Abfolvitur
a P. R.*

(g) *inter Crev.*

virtutis, quam jure causæ. Itaque, ut cædes manifesta aliquo tamen piaculo lueretur; imperatum patri, ut (h) filium expiaret pecunia publica. Is, quibusdam piacularibus sacrificiis factis, quæ deinde genti Horatiæ tradita sunt, transmissio per viam tigillo, capite adaperto, velut sub jugum misit juvenem. Id hodie quoque publice semper refectum manet. Sororium tigillum vocant. Horatiæ sepulcrum, quo loco conruerat icta, constructum est faxo quadrato.

XXVII. NĒC diu pax Albana mansit. Invidia vulgi, quod tribus militibus fortuna publica commissa fuerit, vanum ingenium dictatoris corrumpit; &, quoniam recta consilia haud bene evenerant, pravis reconciliare popularium animos cœpit. Igitur, ut prius in bello pacem, sic in pace bellum quærens, quia suæ civitati animorum plus, quam virium, cernebat esse; ad bellum palam atque ex edicto gerendum (i) alios concitat populos: suis per speciem societatis prodicionem reservat. Fidenates, colonia Romana, Veientibus fociis consilii adsumtis, pacto transicionis Albanorum ad bellum atque arma in-

*Bellum
cum Fidenatibus.*

(h) ut del. Gron. Crev. (i) gerendum. Crev.

citantur. Quum Fidenæ aperte descissent,
 Tullus, Metto exercituque ejus ab Alba ad-
 cito, contra hostes ducit. Ubi Anienem tran-
 sivit, ad confluentes conlocat castra. Inter eum
 locum & Fidenas Veientium exercitus Tibe-
 rim transierat. Hi & in acie prope flumen
 tenere dextrum cornu: in sinistro Fidenates
 propius montes consistunt. Tullus adversus
 Veientem hostem dirigit suos: Albanos con-
 tra legionem Fidenatium conlocat. Albano
 non plus animi erat, quam fidei. Nec manere
 ergo, nec transire aperte ausus, sensim ad
 montes succedit. Inde, ubi satis subisse sese
 ratus est, erigit totam aciem: fluctuansque
 animo, ut tereret tempus, ordines explicat.
 Consilium erat, qua fortuna rem daret, ea
 inclinare vires. Miraculo primo esse Romanis,
 qui proximi steterant, ut nudari latera sua
 fociorum digressu senserunt: inde eques ci-
 tato equo nunciat regi, abire Albanos. Tul-
 lus in re trepida duodecim vocat Salios, fa-
 naque Pallori ac Pavori. Equitem, clara in-
 crepans voce, ut hostes exaudirent, redire
 in prælium jubet: « Nihil trepidatione opus
 » esse: suo jussu circumduci Albanum exerci-
 » tum, ut Fidenatium nuda terga invadant. »

Metto
perfidia.

Idem imperat, ut hastas equites erigere jubeat. Id factum magnæ parti peditum Romanorum conspectum abeuntis Albani exercitus interfepfit. Qui viderant, id, quod ab rege auditum erat, rati, eo acrius pugnant. Terror ad hostes transit: & audiverant clara voce dictum; & magna pars Fidenatium, ut qui coloni additi Romanis essent, latine sciebant. Itaque, ne subito ex collibus decursu Albanorum intercluderentur ab oppido, terga vertunt. Instat Tullus, fusoque Fidenatium cornu, in Veientem, alieno pavore perculsum, ferocior redit. Nec illi tulere inpetum: sed ab effusa fuga flumen objectum a tergo arcebat. Quo postquam fuga inclinavit; alii, arma fœde jactantes, in aquam cæci ruebant; alii, dum cunctantur in ripis, inter fugæ pugnæque consilium obpressi. Non alia ante Romana pugna atrocior fuit.

*Romani
victores.*

XXVIII. TUM Albanus exercitus, spectator certaminis, deductus in campos. Mettus Tullo devictos hostes gratulatur: contra Tullus Mettum benigne adloquitur. Quod bene vertat, castra Albanos Romanis castris jungere jubet: sacrificium lustrale in diem posterum parat. Ubi inluxit, paratis

omnibus, ut adsolet, vocari ad concionem
 utrumque exercitum jubet. Praecones, ab ex-
 tremo orsi, primos excivere Albanos: hi,
 novitate etiam rei moti, ut regem Romanum
 concionantem audirent, proximi constitere.
 Ex composito armata circumdatur Romana
 legio: centurionibus datum negotium erat,
 ut sine mora imperia exsequerentur. Tum
 ita Tullus inquit: « Romani, si umquam ante
 » alias ullo in bello fuit, quod primum Diis
 » immortalibus gratias ageretis, deinde vestrae
 » ipsorum virtuti; hesternum id praelium fuit.
 » Dimicatum est enim non magis cum hostibus,
 » quam, quae dimicatio major atque (1) pericu-
 » losior est, cum prodicione ac perfidia socio-
 » rum. Nam, ne vos falsa opinio teneat, in-
 » jussu meo Albani subiere ad montes: nec
 » imperium illud meum, sed consilium & im-
 » perii simulatio fuit: ut nec, vobis ignoran-
 » tibus deserere vos, averteretur a certamine
 » animus; & hostibus, circumveniri se a tergo
 » ratis, terror ac fuga injiceretur. Nec ea culpa,
 » quam arguo, omnium Albanorum est. Ducem
 » secuti sunt: ut & vos, si quo ego inde agmen
 » declinare voluisssem, fecissetis. Mettus ille

*Suppli-
 cium de
 Metto
 Junium.*

(1) ac Gron, Crev.

» est ductor itineris hujus ; Mettus idem hujus
 » machinator belli , Mettus foederis Romani
 » Albanique ruptor. Audeat deinde talia alius,
 » nisi in hunc insigne jam documentum mortali-
 » bus dedero. » Centuriones armati Mettum
 (*m*) circumfistunt. Rex cetera , ut orsus erat ,
 peragit. « Quod bonum , faustum , felixque sit
 » populo Romano ac mihi , vobisque , Albani :
 » populum omnem Albanum Romam traducere
 » in animo est ; civitatem dare plebi ; primores
 » in patres legere ; unam urbem , unam rem-
 » publicam facere. Ut ex uno quondam in duos
 » populos divisa Albana res est , sic nunc in
 » unum redeat. » Ad hæc Albana pubes , iner-
 » mis ab armatis septa , in variis voluntatibus ,
 » communi tamen metu cogente , silentium te-
 » net. Tum Tullus : « Mette Fuffeti [inquit]
 » si ipse discere posses fidem ac foedera servare ;
 » vivo tibi ea disciplina a me adhibita esset.
 » Nunc quoniam tuum insanabile ingenium est ;
 » at tu tuo supplicio doce humanum genus ea
 » sancta credere , quæ a te violata sunt. Ut
 » igitur paullo ante animum inter Fidenatem
 » Romanamque rem ancipitem gessisti ; ita jam
 » corpus passim distrahendum dabis. » Exinde ,

(*m*) Mettum del. Gron.

duabus admotis quadrigis, in currus earum distentum inligat Mettum. Deinde in diversum iter equi concitati, lacerum in utroque curru corpus, qua inhæserant vinculis membra, portantes. Avertere omnes a tanta fœditate spectaculi oculos. Primum ultimumque illud supplicium apud Romanos exempli parum memoris legum humanarum fuit: in aliis gloriari licet, nulli gentium mitiores placuisse pœnas.

XXIX. INTER hæc jam præmissi Albam (n) erant equites, qui multitudinem traducerent Roman. Legiones deinde ductæ ad diruendam urbem. Quæ ubi intravere portas, non quidem fuit tumultus ille, nec pavor, qualis captarum esse urbium solet; quum, effractis portis, stratisve ariete muris, aut arce vi capta, clamor hostilis & cursus per urbem armorum omnia ferro flammaque miscet: sed silentium triste ac tacita mœstitia ita defixit omnium animos, ut, præ metu obliti, quid relinquerent, quid secum ferrent, deficiente consilio, rogitantesque alii alios, nunc in liminibus starent, nunc errabundi domos suas, ultimum illud visuri, pervagarentur. Ut vero

U. c. 87.
a. C. 665.
Alba
diruta.

(n) *Albam* l. *Albani* Стр.

jam equitum clamor exire jubentium instabat, jam fragor tectorum, quæ diruebantur, ultimis urbis partibus audiebatur, pulvisque, ex distantibus locis ortus, velut nube inducta omnia inpleverat; raptim, quibus quisque poterat, elatis, quum larem, ac penates, tectaque in quibus natus quisque educatusque esset, relinquentes exirent, jam continens agmen migrantium inpleverat vias: & conspectus aliorum mutua miseratione integrabat lacrimas: vocesque etiam miserabiles exaudiebantur; mulierum præcipue, quum obsessa ab armatis templa augusta præterirent, ac velut captos relinquerent Deos. Egressis urbem Albanis, Romanus passim publica privataque omnia tecta adæquat solo, unaque hora quadringentorum annorum opus, quibus Alba steterat, excidio ac ruinis dedit. Templis tamen Deum (ita enim edictum ab rege fuerat) temperatum est.

*Cælius
mons Urbi
additus.*

XXX. ROMA interim crescit Albæ ruinis: duplicatur civium numerus. Cælius additur urbi mons; & quo frequentius habitaretur, eam sedem Tullus regiæ capit, ibique (o) habitavit. Principes Albanorum in Patres, ut ea

quo-

(o) *ibique deinde habitavit, Crev.*

quoque
lios
Cariac
se milio
parum
ur omniu
populo
ex Alba
Supplem
fiducia
genti ea
lentissim
factæ, ac
lus ad
gociato
tur. Sa
Romæ
Sabini,
virium
& Rom
populi
externa
Etrusc
lorum
animis
(p) Ju
Tom

quoque pars reipublicæ cresceret, legit Tullios (p), Servilios, Quintios (q), Geganios, Curiatios, Clælios: templumque ordini ab se aucto curiam facit, quæ Hostilia usque ad patrum nostrorum ætatem adpellata est. Et, ut omnium ordinum viribus aliquid ex novo populo adjiceretur, equitum decem turmas ex Albanis legit. Legiones & veteres eodem supplemento explevit, & novas scripsit. Hac fiducia virium Tullus Sabinis bellum indicit, genti ea tempestate secundum Etruscos opulentissimæ viris armisque. Utrimque injuriæ factæ, ac res nequidquam erant repetitæ. Tullus ad Feroniæ fanum mercatu frequenti negotiatores Romanos comprehensos querebatur. Sabini suos prius in lucum confugisse ac Romæ retentos. Hæ causæ belli ferebantur: Sabini, haud parum memores, & suarum virium partem Romæ ab Tatio locatam, & Romanam rem nuper etiam adjectione populi Albani auctam, circumspicere & ipsi externa auxilia. Etruria erat vicina, proximi Etruscorum Veientes. Inde, ob residuas bellorum iras maxime, sollicitatis ad defectionem animis, voluntarios traxere; & apud vagos

(p) *Julios Gron. Crev.* (q) *Quintios Gron. Crev.*

*U. c. 100.
a. C. 652.
Bellum
cum
Sabinis.*

quosdam ex inopi plebe etiam merces valuit. Publico auxilio nullo adjuti sunt; valuitque apud Veientes (nam de ceteris minus mirum est) pacta cum Romulo induciarum fides. Quum bellum utrimque summa ope pararent (r), vertique in eo res videretur, utri prius arma inferrent; occupat Tullus in agrum Sabinum transire. Pugna atrox ad silvam Malitiosam fuit: ubi & peditum quidem robore, ceterum equitatu aucto nuper, plurimum Romana acies valuit. Ab equitibus repente investis turbati ordines sunt Sabinorum: nec pugna deinde illis constare, nec fuga explicari sine magna cæde potuit.

*Lapidibus
pluit Al-
bano in mon-
te.*

XXXI. DEVICTIS Sabinis, quum in magna gloria magnisque opibus regnum Tulli ac rota res Romana esset; nunciatum regi Patribusque est, in monte Albano lapidibus pluuisse. Quod quum credi vix posset; missis ad id visendum prodigium, in conspectu, haud aliter quam quum grandinem venti glomeratam in terras agunt, crebri cecidere cælo lapides. Visi etiam audire vocem ingentem ex summi cacuminis luco, ut patrio ritu sacra Albani facerent; quæ, velut Diis

(r) pararetur Gron.

quoque simul cum patria relictis, oblivioni dederant : & aut Romana sacra susceperant ; aut , fortunæ , ut fit , obirati , cultum reliquerant Deum. Romanis quoque ab eodem prodigio novemdiale sacrum publice susceptum est : seu voce cœlesti ex Albano monte missa , (nam id quoque traditur) seu aruspicum monitu. Mansit certe sollemne , ut , quandoque idem prodigium nunciaretur , feriæ per novem dies agerentur. Haud ita multo post pestilentia laboratum est : unde quum pigritia militandi oriretur ; nulla tamen armis quies dabatur ab bellicoso rege , salubriora etiam credente militiæ , quam domi , juvenum corpora esse : donec ipse quoque longinquo morbo est implicitus. Tunc adeo fracti simul cum corpore sunt spiritus illi feroces ; ut , qui nihil ante ratus esset minus regium ; quam sacris dedere animum , repente omnibus magnis parvisque superstitionibus obnoxius degeret , religionibusque etiam populum inpleret. Vulgo jam homines eum statum rerum , qui sub Numa rege fuerat , requirentes , unam opem agris corporibus relictam , si pax veniaque ab Diis impetrata esset , credebant. Ipsum regem , tradunt , volventem

*Tulli
morbus &
mors.*

commentarios Numæ, quum ibi quædam occulta sollempnia sacrificia Jovi Elicio facta invenisset, operatum his sacris se abdidisse: sed non rite initum aut curatum id sacrum esse; nec solum nullam ei oblatam cœlestium speciem, sed ira Jovis, sollicitati prava religione, fulmine ictum cum domo conflagrassè. Tullus magna gloria belli regnavit annos duos & triginta.

*U. c. 114.
a. C. 638.
Ancus
Marcius
rex electus.*

XXXII. MORTUO Tullo, res, ut institutum jam inde ab initio erat, ad Patres redierat: hique interregem nominaverant. Quo comitia habente, Ancum Marcium regem populus creavit: Patres fuere auctores. Numæ Pompilii regis nepos, filia ortus, Ancus Marcus erat. Qui, ut regnare cœpit, & avitæ gloriæ memor, & quia proximum regnum, cetera egregium, ab una parte haud satis prosperum fuerat, aut neglectis religionibus, aut prave cultis; longe (s) antiquissimum ratur, sacra publica, ut ab Numa instituta erant, facere; omnia ea ex commentariis regis pontificem, (t) in album relata, proponere in publico jubet. Inde & civibus otii cupidis, & finitimis civitatibus facta spes,

*Sacra rite
colenda
curat.*

(s) *longeque Gron, (t) add. maximum Gron.*

In avi mores atque instituta regem abiturum. Igitur Latini, cum quibus, Tullo regnante, iustum fœdus erat, sustulerant animos : & , quum incursionem in agrum Romanum fecissent , repetentibus res Romanis superbe responsum reddunt ; desidem Romanum regem inter facella & aras acturum esse regnum rati. Medium erat in Anco ingenium , & Numæ , & Romuli memor : & , præterquam quod avi regno magis necessariam fuisse pacem credebat , quum in novo , tum feroci populo ; etiam , quod illi contigisset otium , sine injuria id se haud facile habiturum : tentari patientiam , & tentatam contemni : temporaque esse Tullo regi aptiora , quam Numæ. Ut tamen , quoniam Numa in pace religiones instituisse , a se bellicæ ceremoniæ proderentur ; nec gererentur solum , sed etiam indicerentur bella aliquo ritu ; jus ab antiqua gente Æquicolis , quod nunc faciales habent , descripsit , quo res repetuntur. Legatus , ubi ad fines eorum venit , unde res repetuntur , capite velato filo (lanæ velamen est) « Audi , » Jupiter , inquit , audite , fines ; (cujuscumque » gentis sunt , nominat) audiat Fas. Ego sum » publicus nuncius populi Romani : juste pie

» que legatus venio, verbisque meis fides sit. »
 Peragit deinde postulata. Inde Jovem testem
 facit : « Si ego injuste in pieque illos homi-
 » nes illasque res dedier nuncio populi Romani
 » mihi exposco, tum patriæ compotem me
 » numquam firis (u) esse. » Hæc, quum fines
 suprascandit; hæc, quicumque ei primus vir
 obvius fuerit; hæc, portam ingrediens; hæc,
 forum ingressus, paucis verbis carminis con-
 cipiendique jurisjurandi mutatis, peragit. Si
 non deduntur, quos exposcit, diebus tribus
 & triginta (tot enim sollempnes sunt) peractis,
 bellum ita indicit : « Audi, Jupiter, & tu,
 » Juno, Quirine, Diique omnes cœlestes, vos-
 » que terrestres, vosque inferni, audite. Ego
 » vos testor, populum illum, (quicumque est,
 » nominat) injustum esse, neque jus persolvere.
 » Sed de istis rebus in patria majores natu con-
 » sulemus, quo pacto jus nostrum adipiscamur. »
 Cum his nuncius Romam ad consulendum
 redit. Confestim rex his ferme verbis Patres
 consulebat : « Quarum rerum, litium, cauf-
 » farum condixit pater patratus populi Romani
 » Quiritium patri patrato prisorum Latinorum
 » hominibusque prisicis Latinis; quas res dari,

*Belli
 indicendi
 ritus.*

(u) *finas* Gron. Crev.

» fieri, solvi oportuit; quas res nec dederunt,
 » nec fecerunt, nec solverunt, dic [inquit ei,
 quem primum sententiam rogabat] « quid cen-
 » ses? » Tum ille: « Puro pioque duello
 » quærendas censeo; itaque consentio, con-
 » sciscoque. » Inde ordine alii rogabantur:
 quandoque pars major eorum, qui aderant, in
 eandem sententiam ibat, bellum erat consen-
 su (v). Fieri solitum, ut fecialis hastam fer-
 ratam aut sanguineam præustam ad fines eo-
 rum ferret; &, non minus tribus puberibus
 præsentibus, diceret: « Quod populi prisco-
 » rum Latinorum hominesque prisci Latini ad-
 » versus populum Quiritium fecerunt, deliquere-
 » runt: quod populus Romanus Quiritium
 » bellum cum priscis Latinis iussit esse, fena-
 » tusque populi Romani Quiritium censuit,
 » consensit, conscivit, ut bellum cum priscis
 » Latinis fieret; ob eam rem ego populusque
 » Romanus populis priscorum Latinorum homi-
 » nibusque priscis Latinis bellum indico facio-
 » que. » Id ubi dixisset, hastam in fines eorum
 emittebat. Hoc tum modo ab Latinis repetitæ
 res, ac bellum indictum: moremque eum
 posterius acceperunt.

(v) *consensum* Crev. Gronoviana tollit inter-
 punctionem majorem post *consensu*.

*Bellum
cum
Latinis.*

*Aventinus
mons ad-
ditus.*

XXXIII. ANCUS, demandata cura sacrorum flaminibus sacerdotibusque aliis, exercitu novo conscripto, profectus, Politorium, urbem Latinorum, vi cepit; secutusque moerem regum priorum, qui rem Romanam auerant, hostibus in civitatem accipiendis, multitudinem omnem Romam traduxit. Et, quum circa Palatium, sedem veterum Romanorum (x), Sabini Capitolium atque arcem, Cœlium montem Albani inpleissent; Aventinum novæ multitudini datum. Additi eodem haud ita multo post, Tellenis Ficanaque captis, novi cives. Politorium inde rursus bello repetitum, quod vacuum occupaverant prisca Latini: eaque causa diruendæ urbis ejus fuit Romanis, ne hostium semper receptaculum esset. Postremo, omni bello Latino Medulliam compulsio, aliquamdiu ibi Marte incerto, varia victoria, pugnatum est: nam & urbs tuta munitionibus, præsidioque firmata valido erat, &, castris in aperto positis, aliquoties exercitus Latinus cominus cum Romanis signa contulerat. Ad ultimum, omnibus copiis commissus Ancus, acie primum vincit: inde ingenti præda potitus, Romam rediit,

(x) *veteres Romani Gron. Crev.*

tum quoque multis millibus Latinorum in *Janiculum* civitatem acceptis : quibus , ut jungeretur *Urbi con-* Palatio Aventinum , ad Murciæ datæ sedes. *junctum.* Janiculum quoque adjectum , non inopia loci , sed ne quando ea arx hostium esset. Id non muro solum , sed etiam , ob commoditatem itineris , ponte sublicio , tum primum in Tiberi (y) factò , conjungi urbi placuit. Quiritium quoque fossa , haud parvum munimentum a planioribus aditu locis , Anci regis opus est. Ingenti incremento rebus auctis , quum in tanta multitudine hominum , discrimine recte an perperam facti confuso , facinora clandestina fierent ; carcer ad terrorem increscentis audaciæ media urbe , imminens foro ædificatur. Nec urbs tantum hoc rege crevit , sed etiam ager finesque. Silva Mæsia Veientibus ademta : usque ad mare imperium prolatum , & in ore Tiberis Ostia (z) urbs condita : salinæ circa factæ : egregieque rebus bello gestis , ædis (*) Jovis Feretrii amplificata.

XXXIV. ANCO regnante , Lucumo , vir *U. c. 121.* impiger ac divitiis potens , Romam commi- *a. C. 631.* gravit , cupidinè maxime ac spe magni hono- *L. Tarqui-* ris , cujus adipiscendi Tarquiniis (nam ibi *nus Ro-* mam venit.

(y) *Tiberim* Crev.

(z) *Hostia* Gron.

(*) *ædes* Gron. Crev.

quoque peregrina stirpe oriundus erat) facultas non fuerat. Damarati (a) Corinthii filius erat; qui, ob seditiones domo profugus, quum Tarquiniis forte confedisset, uxore ibi ducta, duos filios genuit. Nomina his Lucumo atque Aruns fuerunt. Lucumo superfuit patri, bonorum omnium hæres: Aruns prior, quam pater, moritur, uxore gravida relicta. Nec diu manet superstes filio pater: qui quum, ignorans nurum ventrem ferre, in memor in testando nepotis decessisset; puero, post avi mortem in nullam fortem bonorum nato, ab inopia Egerio inditum nomen. Lucumoni contra, omnium hæredi bonorum, quum divitiæ jam animos facerent; auxit ducta in matrimonium Tanaquil, summo loco nata, & quæ haud facile iis, in quibus nata erat, humiliora fineret ea, quæ innupisset. Spernentibus Etruscis Lucumonem, ex fule advena ortum, ferre indignitatem non potuit; oblitaque ingenitæ erga patriam caritatis, dummodo virum honoratum videret, consilium migrandi ab Tarquiniis cepit. Roma est ad id potissimum visa. In novo populo, ubi omnis repentina atque

*Ejus genus
& fata.*

(a) *Demarati Crev.*

ex virtute nobilitas sit, futurum locum forti ac strenuo viro : regnasse Tatium Sabinum : arcessitum in regnum Numam a Curibus : & Ancum Sabina matre ortum , nobilemque una imagine Numæ esse. Facile persuadet , ut cupido honorum , & cui Tarquinii materna tantum patria esset. Sublatis itaque rebus commigrant Romam. Ad Janiculum forte ventum erat : ibi ei , carpento sedenti cum uxore , aquila , suspensis demissa leniter alis , pileum aufert : superque carpentum cum magno clangore volitans , rursus , velut ministerio divinitus missa , capiti apte reponit : inde sublimis abiit. Accepisse id augurium læta dicitur Tanaquil , perita , ut vulgo Etrusci , cœlestium prodigiorum mulier. Excelsa & alta sperare complexa virum jubet : eam alitem ea regione cœli & ejus Dei nunciam venisse : circa summum culmen hominis auspiciam fecisse : levasse humano superpositum capiti decus , ut divinitus eidem redderet. Has spes cogitationesque secum portantes , urbem ingressi sunt ; domicilioque ibi comparato , L. Tarquinium Priscum edidere nomen (b). Romanis (c) conspicuum eum novi-

(b) *nomen edidere* Crev.

(c) *Jam & Romanis* Gron. Crev.

tas divitiæque faciebant : & ipse (d) fortuæ nam benigno adloquio, comitate invitandi, beneficiisque, quos poterat, sibi conciliando, adjuvabat; donec in regiam quoque de eo fama perlata est : notitiamque eam brevi, apud regem liberaliter dextreque obeundo officia, in familiaris amicitia adduxerat jura, ut publicis pariter ac privatis consiliis bello (e) domique interesset; &, per omnia expertus, postremo tutor etiam liberis regis testamento institueretur.

*Moritur
Ancus.*

XXXV. REGNAVIT Ancus annos quatuor & viginti, cuilibet superiorum regum belli pacisque & artibus & gloria par. Jam filii prope puberem ætatem erant : eo magis Tarquinius instare, ut quam primum comitia regi creando fierent. Quibus indictis, sub tempus pueros venatum ablegavit : isque primus & petisse ambitiose regnum, & orationem dicitur habuisse ad conciliandos plebis animos compositam : « Quum, se non rem » novam petere : quippe qui non primus, quod » quisquam indignari mirarive possit, sed ter- » tius Romæ peregrinus regnum adfectet : & » Tatium non ex peregrino solum, sed etiam ex

*Post mor-
tem Anci
regnum
ambit Tar-
quinius.*

(d) & ipse quoque Gron. Crev. (e) belli Crev.

» hoste , regem factum : & Numam , ignarum
 » urbis , non petentem , in regnum ultro ad-
 » citum. Se , ex quo sui potens fuerit , Roman
 » cum conjuge ac fortunis omnibus commi-
 » grassse : majorem partem ætatis ejus , qua ci-
 » vilibus officiis fungantur homines , Romæ
 » se , quam in vetere patria , vixisse : domi mi-
 » litæque sub haud pœnitendo magistro , ipso
 » Anco rege , Romana se jura , Romanos ritus
 » didicisse. Obsequio & observantia in regem
 » cum omnibus , benignitate erga alios cum
 » rege ipso certasse. » Hæc eum haud falsa
 memorantem ingenti consensu populus Roma-
 nus regnare jussit. Ergo virum , cetera egre-
 gium , secuta , quam in petendo habuerat ,
 etiam regnantem ambitio est. Nec minus regni
 sui firmandi , quam augendæ reipublicæ , me-
 mor , centum in Patres legit ; qui deinde mi-
 norum gentium sunt adpellati : factio haud
 dubia regis , cujus beneficio in curiam vene-
 rant. Bellum primum cum Latinis gessit , &
 oppidum ibi Apiolas vi cepit : prædaque inde
 majore , quam quantra belli fama fuerat , re-
 vesta , ludos opulentiùs instructiusque , quam
 priores reges , fecit. Tum primum circo , qui
 nunc maximus dicitur , designatus locus est :

*U. c. 138.
 a. C. 614.
 Eligitur.*

*Bellum
 cum
 Latinis.*

*Circus
 maximus.*

loca divisa Patribus equitibusque, ubi spectacula sibi quisque facerent; fori adpellati. Spectavere, furcis duodenos ab terra spectacula alta sustinentibus pedes: ludicrum fuit equi pugilesque, ex Etruria maxime ad-citi. Sollemnes deinde annui mansere ludi, Romani Magnique varie adpellati. Ab eodem rege & circa forum privatis ædificanda divisa sunt loca; porticus tabernæque factæ.

*Ludi
Romani.*

*Bellum
cum
Sabinis.*

XXXVI. MURO quoque lapideo circum-dare urbem parabat, quum Sabinum bellum coeptis intervenit. Adeoque ea subita res fuit, ut prius Anienem transirent hostes, quam obviam ire ac prohibere exercitus Romanus posset. Itaque trepidatum Romæ est: & primo, dubia victoria, magna utrimque cæde, pugnatum est. Reductis deinde in castra hostium copiis, datoque spatio Romanis, ad comparandum de integro bellum, Tarquinius, equitem maxime suis deesse viribus ratus, ad Ramnes, Titienses, Luceres, quas centurias Romulus scripserat, addere alias constituit, suoque insignes relinquere nomine. Id quia inaugurato Romulus fecerat, negare Attus (f) Navius, inclitus ea tempestate au-

*Attus Na-
vius au-
gur.*

(f) *Accius Gron. Crev.*

gur, neque mutari, neque novum constitui, nisi aves addixissent, posse. Ex eo ira regi mota, eludensque artem, ut ferunt, «Age» dum [inquit] divine tu, inaugura, fierine » possit, quod nunc ego mente concipio. » Quum ille, in augurio rem expertus, profecto futuram dixisset: «Atqui hoc (g) animo » agitavi [inquit] te novacula cotem discissurum: cape hæc, & perage, quod aves tuæ » fieri posse portendunt. » Tum illum haud cunctanter discidisse cotem ferunt. Statua Atti (h) capite velato, quo in loco res acta est, in comitio, in gradibus ipsis ad lævam curiæ fuit: cotem quoque eodem loco sitam fuisse memorant, ut esset ad posteros miraculi ejus monumentum. Auguriis certe sacerdotioque augurum tantus honos accessit, ut nihil belli domique postea, nisi auspicato, gereretur: concilia populi, exercitus vocati, summa rerum, ubi aves non admisissent, dirimerentur. Neque tum Tarquinius de equitum centuriis quidquam mutavit: numero alterum tantum adjecit, ut mille & octingenti equites in tribus centuriis essent. Posteriores

(g) hæc Gron. Crev.

(h) Atti). Accii posita capite &c. Gron.

modo sub iisdem nominibus, qui additi erant; adpellati sunt: quas nunc, quia geminatae sunt, sex vocant centurias.

XXXVII. HAC parte copiarum aucta; iterum cum Sabinis confligitur. Sed praeterquam quod viribus creverat Romanus exercitus; ex occulto etiam additur dolus, missis, qui magnam vim lignorum, in Anienis ripa jacentem, ardentem in flumen conjicerent: ventoque juvante accensa ligna, & pleraque in ratibus inacta, sublicis quum haerent, pontem incendunt (i). Ea quoque res in pugna terrorem adtulit Sabinis. Effusis eadem fugam impediit: multique mortales, quum hostem effugissent, in flumine ipso periere: quorum fluitantia arma ad urbem cognita in Tiberi, prius pene, quam nunciari posset, insignem victoriam fecere. Eo proelio praecipua equitum gloria fuit: utrimque ab cornibus positos, quum jam pelleretur media peditum suorum acies, ita incurrisse ab lateribus ferunt, ut non sisterent modo Sabinas legiones, ferociter instantes cedentibus, sed subito in fugam averterent (k). Montes effuso

cur-

*Sabinum
funduntur*

*Victoria
de
Sabinis.*

(i) succendunt Gron. Crev.

(k) verterent Gron.

curſu Sabini petebant, & pauci tenere; maxima pars, ut ante dictum eſt, ab equitibus in flumen acti ſunt. Tarquinius, inſtandum perterritis rarus, præda captivisque Romam miſſis, ſpoliis hoſtium (votum id Vulcano erat) ingenti cumulo accenſis, pergit porro in agrum Sabinum exercitum inducere. Et, quamquam male geſta res erat; nec geſtuſ melius ſperare poterant; tamen, quia conſulendi res non dabat ſpatium, iere obviam Sabini tumultuario milite: iterumque ibi fuſi, perditis jam prope rebus, pacem petiere.

XXXVIII. COLLATIA, & quidquid circa Collatiam agri erat, Sabinis ademptum. Egerius (fratris hic filius erat regis) Collatiæ in præſidio relictus: deditosque Collatinos ita accipio, eamque deditioſis formulam eſſe. Rex interrogavit: «Eſtisne vos legati, oratoresque, miſſi a populo Collatino, ut vos populumque Collatinum dederetis? Sumus. Eſtne populus Collatinus in ſua poteſtate? Eſt. Deditisne vos, populumque Collatinum, urbem, agros, aquam, terminos, delubra, utenſilia, divina, humanaque omnia, in meam populi que Romani ditionem? Dedimus. Atque

*Collatia
Sabinis
adempta.*

*Formula
deditioſis*

*Confecto
Sabino &
Latinobello
paci
opera in-
choantur.*

» ego recipio. » Bello Sabino (1) perfecto, Tarquinius triumphans Romam rediit. Inde priscis Latinis bellum fecit: ubi nusquam ad universæ rei dimicationem ventum est. Ad singula oppida circumferendo arma, omne nomen (m) Latinum domuit. Corniculum, Ficulea (n) vetus, Cameria, Crustumarium, Ameriola, Medullia, Nomentum, hæc de priscis Latinis, aut qui ad Latinos defecerant, capta oppida. Pax deinde est (o) facta. Majore inde animo pacis opera inchoata, quam quanta mole gesserat bella: ut non quietior populus domi esset, quam militiæ fuisset. Nam & muro lapideo, cujus exordium operis Sabino bello turbatum erat, urbem, qua nondum muniatur, cingere parat: & infima urbis loca circa forum aliasque interjectas collibus convalles, quia ex planis locis haud facile evehebant aquas, cloacis e fastigio in Tiberim ductis ficcat: & aream ad ædem in Capitolio Jovis, quam voverat bello Sabino, jam præfagiente animo futuram olim amplitudinem loci, occupat fundamentis.

(1) *Sabino bello Gron. Crev.*

(m) *nomen omne Gron. Crev.*

(n) *Ficulnea Gron. Crev.*

(o) *est del. Gron. Crev.*

XXXIX. Eo tempore in regia prodigium visu eventuque mirabile fuit. Puerο dormienti, cui Servio Tullio nomen fuit, caput arsisse ferunt multorum in conspectu. Plurimo igitur clamore inde ad tantæ rei miraculum orto excitos reges: & quum quidam familiarium aquam ad restinguendum ferret, ab regina retentum: sedatoque eam tumultu, moveri vetuisse puerum; donec sua sponte exprorectus esset. Mox cum somno & flammam abiisse. Tum abducto in secretum viro Tanquil, « Viden tu puerum hunc [inquit] quem » tam humili cultu educamus? Scire licet, » hunc lumen quondam rebus nostris dubiis » futurum, præsidiumque regiæ adflictæ: pro » inde materiem ingentis publice privatimque » decoris omni indulgentia nostra nutriamus. » Inde puerum liberum loco cœptum haberi, erudiri que artibus, quibus ingenia ad magnæ fortunæ cultum excitantur. Evenit facile; quod Diis cordi esset. Juvenis evasit vere indolis regiæ; nec, quum quæreretur gener Tarquinio, quisquam Romanæ juventutis ulla arte conferri potuit; filiamque ei suam rex despondit. Hic quacumque de causâ tantus illi honos habitus, credere prohibet, serva

*Servius
Tullius.*

natum eum, parvumque ipsum servisse. Eorum magis sententiæ sum, qui, Corniculo capto, Ser. Tullii, qui princeps in illa urbe fuerat, gravidam viro occiso uxorem, quam inter reliquas captivas cognita esset, ob unicam nobilitatem ab regina Romana prohibitam ferunt servitio, partum Romæ edidisse, Prisci Tarquinii (p) domo. Inde tanto beneficio & inter mulieres familiaritatem auctam, & puerum, ut in domo a parvo eductum, in caritate atque honore fuisse: fortunam matris, quod capta patria in hostium manus venerit, ut serva natus crederetur, fecisse.

Anci filiorum conspiratio.

XL. DUODEQUADRAGESIMO ferme anno; ex quo regnare cœperat Tarquinius, non apud regem modo, sed apud Patres plebemque, longe maximo honore Ser. Tullius erat. Tum Anci filii duo etsi antea semper pro indignissimo habuerant, se patrio regno tutoris fraude pulsos; regnare Romæ advenam, non modo civicæ, sed ne Italicæ quidem stirpis; tum inpensius his indignitas crescere, si ne ab Tarquinio quidem ad se rediret regnum; sed præceps inde porro ad servitia caderet: ut in eadem civitate post centesimum fere

(p) *in Prisci . . . Gron. Crev.*

annum, quam Romulus Deo prognatus, Deus ipse, tenuerit regnum, donec in terris fuerit, id servus serva natus possideat. Tum commune Romani nominis, tum præcipue id domus suæ dedecus fore, si, Anci regis virili stirpe salva, non modo advenis, sed servis etiam, regnum Romæ pateret. Ferro igitur eam arcere contumeliam statuunt. Sed & injuriæ dolor in Tarquinius ipsum magis, quam in Servium, eos stimulat: & quia gravior ultor cædis, si superesset, rex futurus erat, quam privatus: tum, Servio occiso, quemcumque alium generum delegisset, eundem regni hæredem facturum videbatur. Ob hæc ipsi regi insidiæ parantur. Ex pastoribus duo ferocissimi delecti ad facinus, quibus consueti erant uterque agrestibus feramentis, in vestibulo regiæ, quam potuere tumultuosissime, specie rixæ in se omnes adparitiores regios convertunt. Inde, quum ambo regem adpellarent, clamorque eorum penitus in regiam pervenisset, vocati ad regem pergunt. Primo uterque vociferari, & certatim alter alteri obstrepere: coerciti ab lictore, & jussi in vicem dicere, tandem obloqui desistunt. Unus rem ex composito

*Tarqui-
nius occi-
ditur.*

orditur. Cum (q) intentus in eum se rex totus averteret, alter elatam securim in caput dejecit: relictoque in vulnere telo, ambo se foras ejiciunt.

XLI. TARQUINIUM moribundum quum, qui circa erant, excepissent, illos fugientes lictores comprehendunt. Clamor inde concursusque populi, mirantium quid rei esset. Tanquil inter tumultum claudi regiam jubet, arbitros ejecit (r): simul, quæ curando vulneri opus sunt, tamquam spes subesset, sedulo comparat: simul, si destituat spes, alia præsidia molitur. Servio prope adcito quum pene exsanguem virum ostendisset; dextram tenens orat, ne inultam mortem foci, ne focorum inimicis ludibrio esse sinat. « Tuum » est [inquit] Servi, si vir es, regnum; non » eorum, qui alienis manibus pessimum facinus » fecere. Erige te, Deosque duces sequere, qui » clarum hoc fore caput divino quondam cir- » cumfuso igni portenderunt. Nunc te illa cœ- » lestis excitet flamma: nunc expergiscere vere. » Et nos peregrini regnavimus. Qui sis, non » unde natus sis, reputa. Si tua re subita con-

*Servius re-
rum curam
capeffit.*

(q) *Dum Gron. Crev.*

(r) *ejicit Gron. Crev.*

» filia torpent, at tu mea sequere. » Quum clamor inpetusque multitudinis vix sustineri posset; ex superiore parte ædium per fenestras, in novam viam versas, (habitabat enim rex ad Jovis Statoris) populum Tanaquil adloquitur : jubet « bono animo esse : sopitum » fuisse regem subito ictu : ferrum haud alte in » corpus descendisse : jam ad se redisse. Inspec- » tum vulnus, absterfo cruore : omnia salubria » esse : confidere, prope diem ipsum eos visu- » ros. Interim Ser. Tullio jubere populum dicto » audientem esse. Eum jura redditurum, obi- » turumque alia regis munia esse (s). » Servius cum trabea & listoribus prodit ; ac, sede regia sedens, alia decernit, de aliis consul- rorum se regem esse simulat. Itaque, per aliquot dies, quum jam exspirasset Tarquinius, celata morte, per speciem alienæ fungendæ vicis suas opes firmavit. Tum demum palam facta, & comploratione in regia orta, Servius, præsidio firmo munitus, primus injussu populi, voluntate Patrum regnavit. Anci liberi, jam tum (t) comprehensis sceleris ministris, ut vivere regem, & tantas esse opes

*U. e. 176.
a. C. 576.
Servius a
Senatu re-
gnare jus-
sus.*

(s) esse del. Gron. Crev.

(t) tunc Gron. Crev.

Servii nunciatum est, Sueffam Pometiam ex-
fulatum ierant.

XLII. NEC jam publicis magis consiliis
Servius, quam privatis, munire opes. Et, ne
qualis Anci liberum animus adversus Tarqui-
nium fuerat, talis adversus se Tarquinii libe-
rum esset; duas filias juvenibus regiis, Lucio
atque Arunti Tarquiniiis, jungit. Nec rupit
tamen fati necessitatem humanis consiliis, quin
invidia regni etiam inter domesticos infida
omnia atque infesta faceret. Peropportune
ad præsentis quietem status bellum cum Ve-
ientibus (jam enim induciæ exierant) aliif-
que Etruscis sumtum. In eo bello & virtus
& fortuna enituit Tullii; fusoque ingenti hos-
tium exercitu, haud dubius rex, seu Pa-
trum, seu plebis animos periclitaretur, Ro-
mam rediit. Adgrediturque inde ad (u) pacis
longe maximum opus: ut, quemadmodum
Numa divini auctor juris fuisset, ita Servium
conditorem omnis in civitate discriminis or-
dinumque, quibus inter gradus dignitatis for-
tunæque aliquid interlucet, posterius fama fer-
rent. Censum enim instituit, rem saluberri-
mam tanto futuro imperio: ex quo belli

*Filias
Tarquiniiis
collocat.*

*V. c. 167.
a. C. 555.
Censum
instituit.*

(u) ad del. Gron. Crev.

pacisque munia non viritim, ut ante, sed pro habitu pecuniarum fierent. Tum classes centuriasque, & hunc ordinem ex censu descripsit, vel paci decorum, vel bello.

★ XLIII. Ex iis, qui centum millium æris aut majorem censum haberent, octoginta confecit centurias, quadragenas seniorum ac juniorum. Prima classis omnes adpellati. Seniores, ad urbis custodiam ut præsto essent: juvenes, ut foris bella gererent. Arma his imperata, galea, clipeum, ocreæ, lorica, omnia ex ære; hæc ut tegumenta corporis essent. Tela in hostem, hastaque & gladius. Additæ huic classi duæ fabrum centuriæ, quæ sine armis stipendia facerent; datum munus, ut machinas in bello ferrent. Secunda classis intra centum usque ad quinque & septuaginta millium censum instituta; & ex his, senioribus junioribusque, viginti conscriptæ centuriæ: arma imperata, scutum pro clipeo, & præter lorica omnia eadem. Tertiæ classis in quinquaginta millium censum esse voluit: totidem centuriæ & hæ, eodemque discrimine ætatum, factæ: nec de armis quidquam mutatum; ocreæ tantum ademptæ. In quarta classe census quinque & viginti

*Variæ
Classés.*

millium, totidem centuriæ factæ: arma mutata; nihil præter hastam & verutum datum. Quinta classis aucta, centuriæ triginta factæ: fundas lapidesque missiles hi secum gerebant. In his adcesi, cornicines, tibicinesque, in tres centurias distributi. Undecim millibus hæc classis censebatur. Hoc minor census reliquam multitudinem habuit: inde una centuria facta est, immunis militia. Ita pedestri exercitu ornato distributoque, equitum ex primoribus civitatis duodecim scripsit centurias. Sex item alias centurias tribus ab Romulo institutis sub iisdem, quibus inauguratæ erant, nominibus fecit. Ad equos emendos dena millia æris ex publico data; &, quibus equos alerent, viduæ adtributæ, quæ bina millia æris in annos singulos penderent. Hæc omnia in dites a pauperibus inclinata onera. Deinde est honor additus; non enim (ut ab Romulo traditum ceteri servaverant reges) viritum suffragium eadem vi eodemque jure promiscue omnibus datum est: sed gradus facti, ut neque exclusus quisquam suffragio videretur, & vis omnis penes primores civitatis esset. Equites enim vocabantur primi; octoginta inde primæ classis centuriæ: ibi si variaret, quod

Ordo & modus ferendi suffragia.

raro incidebat, ut secundæ classis vocarentur: nec fere umquam infra ita descenderent, ut ad infimos pervenirent. (Nec mirari oportet, hunc ordinem, qui nunc est, post expletas quinque & triginta tribus, duplicato earum numero, centuriis juniorum seniorumque, ad institutam ab Ser. Tullio summam non convenire;) quadrifariam enim urbe divisa regionibus collibusque, quæ habitantur partes, Tribus eas adpellavit, ut ego arbitror, ab tributo: nam ejus quoque æqualiter ex censu conferendi ab eodem inita ratio est. Neque hæc tribus ad centuriarum distributionem numerumque quidquam pertinere. * |

XLIV. CENSU perfecto, quem maturaverat metu legis de incensis latæ cum vinculorum minis mortisque, edixit, ut omnes cives Romani, equites peditesque, in suis quisque centuriis, in campo Martio prima luce adessent. Ibi instructum exercitum omnem suovetaurilibus lustravit: idque conditum lustrum adpellatum, quia is censendo finis factus est. Millia octoginta eo lustro civium censa dicuntur. Adjicit scriptorum antiquissimus Fabius Pictor, eorum, qui ferre arma possent, eum numerum fuisse. | Ad eam

*Servius
lustrum
condit.*

*Numerus
civium.*

Urbs amplifcata.

multitudinem urbs quoque amplificanda visa est. Addit duos colles, Quirinalem, Viminalemque. Inde deinceps auget Esquilias: ibique ipse, ut loco dignitas fieret, habitat. Aggere & fossis & muro circumdat urbem; ita pomerium profert. Pomerium, verbi vim solam intuentes, postmerium interpretantur esse. Est autem magis circa murum locus, quem in condendis urbibus quondam Etrusci, qua murum ducturi erant, certis circa terminis inaugurato consecrabant: ut neque interiore parte ædificia mœnibus continuarentur, quæ nunc vulgo etiam conjungunt; & extrinsecus puri aliquid ab humano cultu pateret soli. Hoc spatium, quod neque habitari, neque arari fas erat, non magis quod post murum esset, quam quod murus post id, pomerium Romani adpellarunt: & in urbis incremento semper, quantum mœnia processura erant, tantum termini hi consecrati proferebantur.

Communia sacra Romanorum & Latinorum.

XLV. AUCTA civitate magnitudine urbis, formatis omnibus domi & (x) ad belli & ad pacis usus, ne semper armis opes adquirentur, consilio augere imperium conatus

(x) & del. Gron. Crev.

est, simul & aliquod addere urbi decus. Jam tum erat inclitum Dianæ Ephesiæ fanum: id communiter a civitatibus Asiæ factum fama ferebat. Quum consensum Deosque confociatos laudaret mire Servius inter proceres Latinorum, cum quibus publice privatimque hospitia amicitiasque de industria junxerat; sæpe iterando eadem, perpulit tandem, ut Romæ fanum Dianæ populi Latini cum populo Romano facerent. Ea erat confessio, caput rerum Romanæ esse, de quo toties armis certatum fuerat. Id quamquam omissum jam ex omnium cura Latinorum, ob rem toties infelicitè tentatam armis, videbatur; uni se ex Sabinis fors dare visa est privato consilio imperii recuperandi. Bos in Sabinis nata cuidam patrifamiliæ dicitur, miranda magnitudine ac specie. Fixa per multas ætates cornua in vestibulo templi Dianæ monumentum ei fuere miraculo. Habita, ut erat, res prodigii loco est: & cecidit vates, cujus civitatis eam civis Dianæ inmolasset, ibi fore imperium: idque carmen pervenerat ad antistitem fani Dianæ. Sabinus, ut prima (y) apta dies sacrificio

Bos miranda magnitudinis a Rom. mactata.

(y) primam Gron. Crev.

vifa est, bovem Romam actam deducit ad fanum Dianæ, & ante aram statuit. Ibi antistes Romanus, quum eum magnitudo victimæ celebrata fama movisset, memor responsi Sabinum ita adloquitur : « Quidnam tu, » hospes, paras? [inquit] Inceste sacrificium » Dianæ facere? Quin tu ante vivo perfun- » deris flumine? Infima valle præfluit Tibe- » ris. » Religione tactus hospes, qui omnia, ut prodigio responderet eventus, cuperet rite facta, ex templo descendit ad Tiberim. Interea Romanus inmolat Dianæ bovem : id mire gratum regi atque civitati fuit.

*Tarquini-
us regnum
adscēdat.*

XLVI. SERVIUS, quamquam jam usu haud dubium (z) regnum possederat, tamen, quia interdum jactari voces a juvene Tarquinio audiebat, se injussu populi regnare, conciliata prius voluntate plebis, agro capto ex hostibus viritim diviso, ausus est ferre ad populum, « vellent, juberentne, se regnare? » tantoque consensu, quanto haud quisquam alius ante, rex est declaratus. Neque ea res Tarquinio spem adscēdendi regni minuit : immo eo inpensius, quia de agro plebis adversa Patrum voluntate senserat agi, crimi-

(z) *dubie Gron. Crev.*

nandi Servii apud Patres, crescendique in curia sibi occasionem datam ratus est, & ipse juvenis ardentis animi, & domi uxore Tullia inquietum animum stimulante. Tulit enim & Romana regia sceleris tragici exemplum, ut tædio regum maturior veniret libertas; ultimumque regnum esset, quod scelere partum foret. Hic L. Tarquinius (Prisci Tarquini regis filius neposne fuerit, parum liquet, pluribus tamen auctoribus filium ediderim) fratrem habuerat Aruntem Tarquinium, mitis ingenii juvenem. His duobus, ut ante dictum est, duæ Tullia, regis filia, nupserant, & ipsæ longe dispares moribus. Forte ita inciderat, ne duo violenta ingenia matrimonio jungerentur, fortuna, credo, populi Romani, quo diuturnius Servii regnum esset, constituique civitatis mores possent. Angebatur ferox Tullia, nihil materia in viro neque ad cupiditatem, neque ad audaciam esse. Tota in alterum versa Tarquinium, eum mirari, eum virum dicere, ac regio sanguine ortum: spernere sororem, quod virum nacta muliebri cessaret audacia. Contrahit celeriter similitudo eos, ut fere fit, malum malo aptissimum; sed initium turbandi

*Tullia
ambitio.*

omnia a femina ortum est. Ea, secretis viri alieni adfuefacta sermonibus, nullis verborum contumeliis parcere, de viro ad fratrem, de sorore ad virum; & se rectius viduam, & illum cœlibem futurum fuisse contendere, quam cum inpari jungi, ut elanguescendum aliena ignavia esset. Si sibi eum, quo digna esset, Dii dedissent virum, domi se propediem visuram regnum fuisse, quod apud patrem videat. Celeriter adolescentem suæ temeritatis inplet. Aruns Tarquinius & Tullia minor prope continuatis funeribus, quum domos vacuas novo matrimonio fecissent, junguntur nuptiis, magis non prohibente Servio, quam adprobante.

*Violenta
Tullia
consilia.*

XLVII. Tum vero in dies infestior Tullii senectus, infestius cœpit regnum esse; jam enim ab scelere ad (a) aliud spectare mulier scelus: nec nocte, nec interdiu virum con- quiescere pati, ne gratuita præterita parricidia essent. « Non sibi defuisse, cui nupta » diceretur, nec cum quo tacita ferviret: » defuisse, qui se regno dignum putaret; qui » meminisset, se esse Prisci Tarquini filium; » qui habere, quam sperare, regnum mallet.

Si

(a) ad del. Gron. Crev.

» Si tu is es, cui nuptam esse me arbitror,
 » & virum & regem adpello: sin minus, eo
 » nunc pejus mutata est res, quod isthic cum
 » ignavia est scelus. Quin adcingeris? Non
 » tibi ab Corintho, nec ab Tarquiniis, ut
 » patri tuo, peregrina regna moliri necesse
 » est. Dii te penates patrique, & patris
 » imago, & domus regia, & in domo regale
 » solium, & nomen Tarquinium creat vocat-
 » que regem. Aut si ad hæc parum est ani-
 » mi, quid frustraris civitatem? quid te ut
 » regium juvenem conspici finis? Faceffe
 » hinc Tarquinius, aut Corinthum. Devol-
 » vere retro ad stirpem, fratri similior, quam
 » patri.» His aliisque increpando juvenem in-
 » stigmat, nec conquiescere ipsa potest: si,
 quum Tanaquil, peregrina mulier, tantum
 moliri potuisset animo, ut duo continua regna
 viro, ac deinceps genero, dedisset; ipsa,
 regio femine orta, nullum momentum in-
 dando adimendoque regno faceret. His mu-
 liebribus instinctus furiis Tarquinius circum-
 ire & prensare (b) minorum maxime gen-
 tium Patres: admonere paterni beneficii,
 ac pro eo gratiam repetere: adlicere donis

(b) *prehensare Gron. Crev.*

L. Tarquinius regnum invadit.

juvenes: tum de se ingentia pollicendo, tum regis criminibus, omnibus locis crescere. Postremo, ut jam agenda rei tempus visum est, stipatus agmine armatorum, in forum inrupit: inde, omnibus percussis pavore, in regia sede pro curia sedens, Patres in curiam per præconem ad regem Tarquinium citari jussit. Convenere extemplo, alii jam ante ad hoc præparati; alii metu, ne non venisse fraudi esset, novitate ac miraculo adtoniti, & jam de Servio actum rati. Ibi Tarquinius, maledicta ab stirpe ultima orsus; « Servum, » servaque natum, post mortem indignam » parentis sui, non interregno, ut antea, » inito, non comitiis habitis, non per suffragium populi, non auctoribus Patribus, muliebri dono regnum occupasse. Ita natum, » ita creatum regem, fautorem infimi generis » hominum, ex quo ipse fit, odio alienæ » honestatis ereptum primoribus agrum fordidissimo cuique divisisse: omnia onera, » quæ communia quondam fuerint, inclinasse » in primores civitatis: instituisse censum, » ut insignis ad invidiam locupletiorum fortuna esset, & parata, unde, ubi vellet, » egentissimis largiretur.

XLVIII. Huic orationi Servius quum inter-
 intervenisset, trepido nuncio excitatus, ex-
 templo a vestibulo curiæ magna voce, « Quid
 » hoc [inquit] Tarquini, rei est ? qua tu
 » audacia me vivo vocare ausus es Patres ?
 » aut in sede confidere mea ? » Quum ille
 ferociter ad hæc, « Se patris sui tenere se-
 » dem, multo, quam servum, potio-rem fi-
 » lium regis regni hæredem: satis illum diu
 » per licentiam eludentem insultasse dominis; »
 clamor ab utriusque fautoribus oritur, &
 concursus populi fiebat in curiam: adparebat-
 que regnaturum, qui vicisset. Tum Tarqui-
 nius, necessitate jam (c) ipsa cogente, ulti-
 ma audere: multo & ætate & viribus vali-
 dior, medium adripit Servium; elatumque e
 curia in inferiorem partem per gradus deji-
 cit. Inde ad cogendum senatum in curiam
 redit. Fit fuga regis adparitorum, atque co-
 mitum. Ipse prope exsanguis, quum semi-
 animi regio comitatu domum se reciperet,
 pervenissetque ad summum Cyprium vicum,
 ab iis, qui missi ab Tarquinio fugientem
 consecuti erant, interficitur. Creditur, quia
 non abhorret a cetero scelere, admonitu

*Servius in-
 terficitur.*

*Tullie
 impietas.*

(c) add. etiam Gron. Crev.

Tulliae id factum. Carpentum certe (id quod satis constat) in forum investa, nec reverita cœtum virorum, evocavit virum e curia; regemque prima adpellavit. A quo factessere iussa ex tanto tumultu quum se domum reciperet, pervenissetque ad summum Cyprium vicum, ubi Dianium nuper fuit; flectenti (d) carpentum dextra in Virbium clivum, ut in collem Esquiliarium eveheretur, restitit pavidus, atque inhibuit frenos is, qui iumenta agebat, jacentemque dominæ Servium trucidatum ostendit. Fœdum inhumanumque inde traditur scelus; monumentoque locus est, (Sceleratum vicum vocant) quo amens, agitantibus furiis sororis ac viri, Tullia per patris corpus carpentum egisse fertur; partemque sanguinis ac cædis paternæ, cruento vehiculo, contaminata ipsa resperfaque, tulisse ad penates suos virique sui: quibus iratis, malo regni principio similes prope diem exitus sequerentur. Servius Tullius regnavit annos quatuor & quadraginta, ita ut bono etiam moderatoque succedenti regi difficilis æmulatio esset. Ceterum id quoque ad gloriam accessit, quod cum illo

*Servii
laus.*

(d) *flectens Gron. flectente Crev.*

simul justa ac legitima regna occiderunt. Id ipsum tam mite ac tam moderatum imperium, tamen, quia unius esset, deponere eum in animo habuisse, quidam auctores sunt; ni scelus intestinum liberandæ patriæ consilia agitanti intervenisset.

XLIX. INDE L. Tarquinius regnare occipit, cui Superbo cognomen facta indiderunt, quia focerum gener sepultura prohibuit, » Romulum quoque insepultum perisse » dictitans: primores Patrum, quos Servii rebus favisse credebat, interfecit: conscius deinde, male quærendi regni ab se ipso adversus se exemplum capi posse, armatis corpus circumsepsit. Neque enim ad jus regni quidquam præter vim habebat; ut qui neque populi jussu, neque auctoribus Patribus regnaret. Eo accedebat, ut in caritate civium nihil spei reponenti, metu regnum tutandum esset: quem ut pluribus incuteret, cognitiones capitalium rerum sine consiliis per se solus exercebat: perque eam causam occidere, in exilium agere, bonis multare poterat non suspectos modo aut invisos, sed unde nihil aliud, quam prædam, sperare posset. Ita Patrum præcipue numero inminuit.

*U. c. 220.
a. C. 532.
Tarquinius superbus regnat.*

Metu regnum firmat.

to, statuit nullos in Patres legere; quo contentior paucitate ipsa ordo esset, minusque per se nihil agi indignarentur. Hic enim regum primus traditum a prioribus morem de omnibus senatum consulendi solvit: domesticis consiliis rempublicam administravit: bellum, pacem, foedera, societates per se ipse, cum quibus voluit, injussu populi ac senatus, fecit, diremitque. Latinorum sibi maxime gentem conciliabat, ut peregrinis quoque opibus tutior inter cives esset; neque hospitia modo cum primoribus eorum, sed adfinitates quoque, jungebat. Octavio Mamilio Tusculano, (is longe princeps Latini nominis erat, si famæ credimus, ab Ulixē (e) Deaque Circe oriundus) ei Mamilio filiam nuptum dat; perque eas nuptias multos sibi cognatos amicosque ejus conciliat.

*Latinos
sibi conciliat.*

*Conventus
Latinorum*

L. JAM magna Tarquinii auctoritas inter Latinorum proceres erat; quum, in diem certam ut ad lucum Ferentinæ conveniant, indicit: esse, quæ agere de rebus communibus velit. Conveniunt frequentes prima luce. Ipse Tarquinius diem quidem servavit; sed paullo ante, quam sol occideret, venit.

(e) *Ulyssē Gron. Crev.*

Multa ibi tota die in concilio variis jactata
 fermonibus erant. Turnus Herdonius ab Ari-
 cia ferociter in absentem Tarquinium erat
 inuestus; « Haud mirum esse Superbo (f)
 » inditum Romæ cognomen: [jam enim ita
 » clam quidem mussitantes, vulgo tamen,
 » eum adpellabant.] An quidquam superbius
 » esse, quam ludificari sic omne nomen La-
 » tinum? Principibus longe ab domo excitis,
 » ipsum, qui concilium indixerit, non adesse:
 » tentari profecto patientiam, ut, si jugum
 » acceperint, obnoxios premat. Cui enim
 » non adparere, adfectare eum imperium in
 » Latinos? Quod si sui bene crediderint ci-
 » ves, aut si creditum illud, & non raptum
 » parricidio fit; credere & Latinos (quam-
 » quam ne sic quidem alienigenæ) debere.
 » Sin suos ejus pœniteat, (quippe qui alii
 » super alios trucidentur, exsulatum eant,
 » bona amittant,) quid spei melioris Latinis
 » portendî? Si se audiant, domum suam
 » quemque inde abituros: neque magis ob-
 » servaturos diem concilii, quam ipse, qui
 » indixerit, observet. » Hæc atque alia eo-
 dem pertinentia seditiosus facinorosusque
 homo, hisque artibus opes domi nactus,

*Turnus
 Herdon. in
 Tarquin.
 invehitur.*

(f) add. *ei Gron.*

quum maxime differeret, intervenit Tarquinius. Is finis orationi fuit. Aversi omnes ad Tarquinium salutandum, qui, silentio facto, monitus a proximis, ut purgaret se, quod id temporis venisset, «Disceptatorem, [ait] » se sumtum inter patrem & filium : cura » reconciliandi eos in gratiam moratum esse : » &, quia ea res exemisset illum diem, postero die acturum, quæ constituisset. » Ne id quidem ab Turno tulisse tacitum ferunt; dixisse enim, « Nullam breviorē esse cognitionem, quam inter patrem & filium, paucisque transigi verbis posse : ni pareat patri, habiturum infortunium esse.

*Ab eo ob-
primitur.*

LI. HÆC Aricinus in regem Romanum increpans ex concilio abiit. Quam rem Tarquinius aliquanto, quam videbatur, ægrius ferens, confestim Turno necem machinatur; ut eundem terrorem, quo civium animos domi obpresserat, Latinis injiceret; & quia pro imperio palam interfici non poterat, oblato falso crimine infontem obpressit. Per adversæ factionis quosdam Aricinos servum Turni auro corrupit, ut in diverforium ejus vim magnam gladiatorum inferri clam fieret. Ea quum una nocte perfecta essent,

Tarquinius, paullo ante lucem aditis ad
 se principibus Latinorum, quasi re nova per-
 turbatus, « Moram suam hesternam, velut
 » Deorum quadam providentia inlatam, [ait]
 » salutem sibi atque illis fuisse. Ab Turno dici
 » sibi & primoribus populorum parari necem,
 » ut Latinorum solus imperium teneat. Ad-
 » gressurum fuisse hesterno die in concilio:
 » dilatam rem esse, quod auctor concilii
 » afuerit (g), quem maxime peteret. Inde
 » illam absentis infectationem esse natam,
 » quod morando spem destituerit. Non dubi-
 » tare, si vera deferantur, quin prima luce,
 » ubi ventum in concilium sit, instructus
 » cum conjuratorum manu armatusque ven-
 » turus sit. Dicit, gladiatorum ingentem nume-
 » rum esse ad eum convectum; id vanum nec
 » ne sit, extemplo sciri posse. Rogare eos,
 » ut inde secum ad Turnum veniant. » Sus-
 » pectam fecit rem & ingenium Turni ferox,
 » & oratio hesterna, & mora Tarquinius; quod
 » videbatur ob eam differri cædes potuisse.
 » Eunt inclinatis quidem ad credendum animis,
 » tamen, nisi gladiis deprehensis, cetera vana
 » existimaturi. Ubi est eo ventum, Turnum

(g) *afuerit* Gron. Crev.

ex fomno excitatum circumfistunt custodes; comprehensisque servis, qui caritate domini vim parabant, quum gladii abditi ex omnibus locis deverticuli (h) protraherentur; enimvero manifesta res visa, injectæque Turno catenæ: & confestim Latinorum concilium magno cum tumultu advocatur. Ibi tam atrox invidia orta est, gladiis in medio positis, ut, indicta causâ, novo genere lethi, dejectus ad caput aquæ Ferentinæ, crate superne injecta faxisque congestis, mergeretur.

*Fœdus cum
Latinis.*

LII. REVOCATIS deinde ad concilium Latinis, Tarquinius, conlaudatisque, qui Turnum novantem res pro manifesto parricidio merita pœna adfecissent, ita verba fecit: » Possè quidem se vetusto jure agere, quod, » quum omnes Latini ab Alba oriundi sint, » in eo fœdere teneantur, quo ab Tullo res » omnis Albana cum colonis suis in Romanum cesserit imperium. Ceterum se utilitatis id magis omnium causâ censere, ut » renovetur id fœdus; secundaque potius » fortuna populi Romani ut participes Latini » fruantur, quam urbium excidia vastationesque agrorum, quas Anco prius, patre

(h) *diverticuli Gron. Crev.*

» deinde suo regnante, perpeſſi ſint, ſemper
 » aut exſpectent, aut patiantur.» Haud diffi-
 culter perſuaſum Latinis, quamquam in eo
 foedere ſuperior Romana res erat. Ceterum
 & capita nominis Latini ſtare ac ſentire cum
 rege videbant, & Turnus ſui cuique peri-
 culi, ſi adverſatus eſſet, recens erat docu-
 mentum. Ita renovatum foedus; indiſtumque
 junioribus Latinorum, ut ex foedere die certa
 ad lucum Ferentinæ armati frequentes ad-
 eſſent. Qui ubi ad ediſtum Romani regis
 ex omnibus populis convenere; ne ducem
 ſuum, neve ſecretum imperium, propriave
 ſigna haberent, miſcuit manipulos ex Lati-
 nis Romanisque, ut ex binis ſingulos face-
 ret, binosque ex ſingulis. Ita geminatis ma-
 nipulis centuriones inpoſuit.

LIII. NEC, ut injuſtus in pace rex, ita
 dux belli pravus fuit. Quin ea arte æquaffet
 ſuperiores reges, ni degeneratum in aliis
 huic quoque decori obfeciffet. Is primus
 Volſcis bellum in ducentos amplius poſt
 ſuam ætatem annos movit, Sueſſamque Po-
 metiam ex his vi cepit. Ubi quum dividenda
 (i) præda quadringenta (j) talenta argenti auri-

*Bellum
 cum
 Volſcis.*

(i) *divendita* Gron. Crev.

(j) *quadraginta* Crev.

*Gabios
adgreditur*

que refecisset (k); concepit animo eam amplitudinem Jovis templi, quæ digna Deum hominumque rege, quæ Romano imperio, quæ ipsius etiam loci majestate esset. Captivam pecuniam in ædificationem ejus templi seposuit. Excepit deinde eum lentius spe bellum, quo Gabios, propinquam urbem, nequidquam vi adortus, quum obsidendi quoque urbem spes pulso a mœnibus ademta esset, postremo minime arte Romana, fraude ac dolo, adgressus est. Nam quum, velut posito bello, fundamentis templi jaciendis aliisque urbanis operibus intentum se esse simularet; Sextus filius ejus, qui minimus ex tribus erat, transfugit ex composito Gabios, patris in se sævitiam intolerabilem conquerens: « Jam ab alienis in suos » vertisse superbiam: & liberorum quoque » eum frequentiæ tædere; ut, quam in curia » solitudinem fecerit, domi quoque faciat: » ne quam stirpem, ne quem hæredem regni » relinquat. Se quidem, inter tela & (l) » gladios patris elapsum, nihil usquam sibi » tutum, nisi apud hostes L. Tarquinius, cre- » didisse. Nam, ne errarent, manere his

(k) *recepisset* Gron. Crev.

(l) *ac* Gron. Crev.

» bellum, quod positum simuletur; & per
 » occasionem eum incautos invasurum. Quod
 » si apud eos supplicibus locus non sit, per-
 » erraturum se omne Latium (m) : Volscos-
 » que se inde, & Æquos, & Hernicos pe-
 » titurum; donec ad eos perveniat, qui a
 » patrum crudelibus atque inpiis suppliciis
 » tegere liberos sciant. Forfitan etiam ardoris
 » aliquid ad bellum armaque se adversus fu-
 » perbissimum regem ac ferocissimum popu-
 » lum inventurum.» Quum, si nihil mora-
 » rentur, infensus ira porro inde abiturus
 » videretur; benigne ab Gabinis excipitur.
 » Vetant mirari, si, qualis in cives, qualis in
 » socios, talis ad ultimum in liberos esset.
 » In se ipsum postremo sæviturum, si alia de-
 » sint. Sibi vero gratum adventum ejus esse:
 » futurumque credere brevi, ut, illo adjuvante,
 » ab portis Gabinis sub Romana moenia bellum
 » transferatur.

LIV. INDE in concilia (n) publica adhiberi, *Sexti Tar-*
 ubi, quum de aliis rebus adfentire se veteri- *quinii doli.*
 bus Gabinis diceret, quibus hæ notiores es-

(m) add. *pulsamque se inde Volscos & Æquos &c.*
 Gron. Crev.

(n) *consilia* Crev.

sent; ipse idemdem belli auctor esse, in eo sibi præcipuam prudentiam adsumere, quod utriusque populi vires nosset, sciretque, inuisam profecto superbiam regiam civibus esse, quam ferre ne liberi quidem potuissent. Ita quum sensim ad rebellandum primores Gabinorum incitaret, ipse cum promptissimis juvenum prædatum atque in expeditiones iret, & dictis factisque omnibus ad fallendum instructis vana adcreveret fides; dux ad ultimum belli legitur. Ibi quum, inscia multitudine, quid ageretur, prælia parva inter Romam Gabiosque fierent, quibus plerumque Gabina res superior esset; tum certatim summi infimique Gabinorum Sextum Tarquinium dono Deum sibi missum ducem credere. Apud milites vero obeundo pericula ac labores, pariter prædam munifice largiendo, tanta caritate esse, ut non pater Tarquinius potentior Romæ, quam filius Gabiis esset. Itaque, postquam fatis virium conlectum ad omnes conatus videbat; tum e suis unum sciscitatum Romam ad patrem mittit, quidnam se facere vellet, quandoquidem, ut omnia unus Gabiis posset, ei Dii dedissent. Huic nuncio, quia, credo, dubiæ fidei vide-

batur, nihil voce responsum est. Rex, velut
 deliberabundus, in hortum ædium transit,
 sequente nuncio filii: ibi, inambulans taci-
 tus, summa papaverum capita dicitur baculo
 decussisse. Interrogando expectandoque re-
 sponsum nuncius fessus, ut re imperfecta,
 redit Gabios; quæ dixerit ipse, quæque vi-
 derit, refert: seu ira, seu odio, seu superbia
 infita ingenio, nullam eum vocem emisisse.
 Sexto ubi, quid vellet parens, quidve præ-
 ciperet tacitis ambagibus, patuit; primores
 civitatis, criminando alios apud populum,
 alios sua ipsos invidia opportunos interemit.
 Multi palam; quidam, in quibus minus spe-
 ciosa criminatio erat futura, clam interfecti.
 Patuit quibusdam volentibus fuga, aut in
 exilium acti sunt, absentiumque bona juxta
 atque interemtorum divisui (o) fuere. Lar-
 gitionis inde prædæque & dulcedine privati
 (p) commodi, sensus malorum publicorum
 adimi; donec, orba consilio auxilioque, Ga-
 bina res regi Romano sine ulla dimicatione
 in manum traditur.

LV. GABIIS receptis, Tarquinius pacem

*Gabiis
receptis.*

(o) *divisa* Gron. Crev.

(p) & *privati dulcedine* Gron. Crev.

Ædificatur Capitolini Jovis ædes.

cum Æquorum gente fecit : fœdus cum Tuscis renovavit. Inde ad negotia urbana animum convertit ; quorum erat primum , ut Jovis templum in monte Tarpeio , monumentum regni sui nominisque , relinqueret : Tarquinius reges ambos , patrem vovisse , filium perfecisse. Et , ut libera a ceteris religionibus area esset tota Jovis templique ejus quod inædificaretur ; exaugurare fana facellaque statuit , quæ aliquot ibi a Tatio rege , primum in ipso discrimine adversus Romulum pugnae vota , consecrata , inaugurataque postea fuerant. Inter principia condendi hujus operis movisse numen ad indicandam tanti imperii molem traditur Deos : nam , quum omnium facellorum exaugurationes admitterent aves , in Termini fano non addixere. Id (q) omen auguriumque ita acceptum est ; non motam Termini sedem , unumque eum Deorum non evocatum sacratis sibi finibus , firma stabiliaque cuncta portendere. Hoc perpetuitatis auspicio accepto , secutum aliud , magnitudinem imperii portendens , prodigium est. Caput humanum integra facie aperientibus fundamenta templi dicitur adparuisse. Quæ

(q) *Idque Gron. Crev.*

vifa

visa species, haud per ambages, arcem eam imperii caputque rerum fore portendebat: idque ita cecinere vates, quique in urbe erant, quosque ad eam rem consultandam ex Etruria advixerant. Augebatur ad inpenfas regis animus. Itaque Pometinæ manubiæ, quæ perducendo ad culmen operi destinatae erant, vix in fundamenta subpeditavere. Eo magis Fabio, præterquam quod antiquior est, crediderim, quadringenta (r) ea sola talenta fuisse, quam Pisoni, qui quadraginta millia pondo argenti seposita in eam rem scribit; summam pecuniæ neque ex unius tum urbis præda sperandam, & nullius, ne horum quidem magnificentia operum, fundamenta non exsuperaturam.

LVI. INTENTUS perficiendo templo, fabris undique ex Etruria advictis, non pecunia solum ad id publica est usus, sed operis etiam ex plebe. Qui quum haud parvus & ipse militiæ adderetur labor, minus tamen plebs gravabatur, se templa Deum exædificare manibus suis: quæ posthac & ad aliâ, ut specie minora, sic laboris aliquanto majoris, traducebatur opera, foros in circo faciendos, cloacæ

Fori in circo: cloacæ maxima.

(r) quadraginta Crev.

Tom. I.

H

eamque maximam, receptaculum omnium purgamentorum urbis, sub terram agendam: quibus duobus operibus vix nova hæc magnificentia quidquam adæquare potuit. His laboribus exercita plebe, quia & urbi multitudinem, ubi usus non esset, oneri rebatur esse, & colonis mittendis occupari latius imperii fines volebat; Signiam Circeiosque colonos misit, præsidia urbi futura terra marique. Hæc agenti portentum terribile visum: anguis, ex columna lignea elapsus, quum terrorem fugamque in regiam fecisset, ipsius regis non tam subito pavore perculit pectus, quam anxiis inplevit curis. Itaque quum ad publica prodigia Etrusci tantum vates adhiberentur, hoc velut domestico exterritus visu, Delphos ad maxime inclitum in terris oraculum mittere statuit: neque responsa sortium ulli alii committere ausus, duos filios per ignotas ea tempestate terras, ignotiora maria, in Græciam misit. Titus & Aruns profecti. Comes his additus L. Junius Brutus, Tarquinia sorore regis natus, juvenis longe alius ingenio, quam cujus simulationem induerat. Is, quum primores civitatis, in quibus fratrem suum ab avunculo inter-

Tarquinius portentum causa Delphos misit.

L. Junius Brutus.

fectum audisset; neque in animo suo quidquam regi timendum, neque in fortuna concupiscendum relinquere statuit; contemtuque (s) tutis esse; ubi in jure parum praesidii esset. Ergo ex industria factus ad imitationem stultitiae, quum se suaque praedae esse regi sineret, Bruti quoque haud abnuvit cognomen: ut sub ejus obtentu cognominis liberator ille populi Romani animus latens opperiretur tempora sua. Is tum ab Tarquiniis ductus Delphos, ludibrium verius, quam comes, aureum baculum, inclusum corneo cavato ad id baculo, tulisse donum Apollini dicitur, per ambages effigiem ingenii sui. Quo postquam ventum est, perfectis patris mandatis, cupido incessit animos juvenum sciscitandi, ad quem eorum regnum Romanum esset venturum. Ex infimo specu vocem redditam ferunt: « Imperium summum Romae habebit, » qui vestrum primus, o juvenes, osculum » matri tulerit. » Tarquini, ut Sextus, qui Romae relictus fuerat, ignarus responsi expertus imperii esset, rem summa ope taceri jubent; ipsi inter se, uter prior, quum Romam redissent, matri osculum daret, forti permit-

(s) *contemtu* Gron, Crev.

tunt. Brutus, alio ratus spectare Pythicam vocem, velut si prolapsus cecidisset, terram osculo contigit: scilicet, quod ea communis mater omnium mortalium esset. Reditum inde Romam, ubi adversus Rutulos bellum summa vi parabatur.

*Bellum
cum
Rutulis.*

LVII. ARDEAM Rutuli habebant, gens, ut in ea regione atque in ea ætate, divitiis præpollens: eaque ipsa causa belli fuit, quod rex Romanus tum ipse ditari, exhaustus magnificentia publicorum operum, tum præda delinire popularium animos studebat; præter aliam superbiam, regno infestos etiam, quod se in fabrorum ministeriis ac servili ramdiu habitos opere ab rege indignabantur. Tentata res est, si primo inpetu capi Ardea posset; ubi id parum processit, obsidione munitionibusque cœpti premi hostes. In iis stantivis, ut fit longo magis, quam acri bello, fatis liberi commeatus erant: primoribus tamen magis, quam militibus. Regii quidem juvenes interdum otium conviviiis comestationibusque inter se terebant. Forte potantibus his apud Sextum Tarquinium, ubi & Collatinus cœnabat Tarquinius, Egerii filius, incidit de uxoribus mentio: suam quisque

*Contentio
regiorum
juvenum
de uxori-
bus.*

laudare miris modis. Inde certamine accenso, Collatinus negat, » verbis opus esse : paucis » id quidem horis posse sciri, quantum ceteris præstet Lucretia sua. Quin, si vigor » juventæ inest, conscendimus equos, invimusque præsentis nostrarum ingenia? Id » cuique spectatissimum sit, quod nec opinato » viri adventu obcurrerit oculis.» Incaluerant vino : « age fane, » omnes. Citatis equis avolant (t) Romam. Quo quum, primis se intendentibus tenebris, pervenissent, pergunt inde Collatiam : ubi Lucretiam, haudquaquam ut regias nurus, quas in convivio luxuque cum æqualibus viderant tempus terentes, sed nocte fera deditam lanæ inter lucubrantem ancillas in medio ædium sedentem inveniunt. Muliebris certaminis laus penes Lucretiam fuit. Adveniens vir Tarquinique excepti benigne. Victor maritus comiter invitat regios juvenes. Ibi Sextum Tarquinium mala libido Lucretiæ per vim stuprandæ capit : tum forma, tum spectata castitas incitat. Et tum quidem ab nocturno juvenili ludo in castra redeunt.

Lucretia præfertur.

(t) *advolant Gron, Crev.*

*Et vim in-
fert Tar-
quinius.*

LVIII. PAUCIS interjectis diebus, Sextus Tarquinius, incio Collatino, cum comite uno Collatiam venit: ubi exceptus benigne ab ignaris consilii, quum post coenam in hospitale cubiculum deductus esset, amore ardens, postquam satis tuta (u) circa, sopitique omnes videbantur, stricto gladio ad dormientem Lucretiam venit, sinistraque manu mulieris pectore obpresso, « Tace Lucretia, [inquit] « Sextus Tarquinius sum: ferrum in » manu est: moriere, si emiseris vocem. » Quum pavida ex (x) somno mulier nullam opem, prope mortem iminentem, videret; tum Tarquinius fateri amorem, orare, miscere precibus minas, versare in omnes partes muliebrem animum, Ubi obstinatum videbat, & ne mortis quidem metu inclinari, addit ad metum dedecus: cum mortua jugulatum servum nudum positurum, ait, ut in fordido adulterio necata dicatur. Quo terrore quum vicisset obstinatum pudicitiam velut

*Lucretia, videtur
vocat patrem & viro,
se occidit.*

victrix libido, profectusque inde Tarquinius, ferox expugnato decore muliebri esset; Lucretia, moesta tanto malo, nuncium Romanam

(u) *satis omnia tuta* Gron. Crey.

(x) *e* Gron. Crey.

LIBER I CAP. LVIII 119

eundem ad patrem, Ardeamque ad virum mittit, ut cum singulis fidelibus amicis veniant : ita facto maturatoque opus esse ; rem atrocem incidisse. Sp. Lucretius cum P. Valerio Volefi filio, Collatinus cum L. Junio Bruto venit ; cum quo forte Romam rediens ab nuncio uxoris erat conventus. Lucretiam sedentem mœstam in cubiculo inveniunt. Adventu suorum lacrimæ obortæ : quærenque viro, « Satin' salvæ ? Minime [inquit] » quid enim salvi est mulieri, amissa pudicitia ? Vestigia viri alieni, Collatine, in lecto sunt tuo. Ceterum corpus est tantum violatum, animus insons : mors testis erit. » Sed date dextras fidemque, haud impune adultero fore. Sextus est Tarquinius, qui hostis pro hospite priore nocte vi armatus mihi sibi que, si vos viri estis, pestiferum hinc abstulit gaudium. » Dant ordine omnes fidem : consolantur ægram animi, avertendo noxam ab coacta in auctorem delicti : mentem peccare, non corpus : & , unde consilium afuerit, (y) culpam abesse. « Vos, [inquit] « videritis, quid illi debeatur : ego me, etsi peccato absolvo, supplicio non

(y) *afuerit* Gron. Crev.

» libero : nec ulla deinde inpudica Lucretiæ
 » exemplo vivet. » Cultrum, quem sub veste
 abditum habebat, eum in corde defigit: pro-
 lapsaque in vulnus, moribunda cecidit. Con-
 clamant vir paterque.

*Conjura-
 tio in Tar-
 quinium.*

LIX. BRUTUS, illis luctu occupatis, cul-
 trum, ex vulnere Lucretiæ extractum, ma-
 nantem cruore præ se tenens, « Per hunc,
 [inquit] « castissimum ante regiam injuriam
 » sanguinem juro, vosque, Dii, testes facio,
 » me L. Tarquinium Superbum, cum scele-
 » rata conjuge & omni liberorum stirpe, fer-
 » ro, igni, quacumque dehinc vi possim,
 » exsequuturum : nec illos, nec alium quem-
 » quam regnare Romæ passurum. » Cultrum
 deinde Collatino tradit; inde Lucretio ac
 Valerio, stupentibus miraculo rei, unde no-
 vum in Bruti pectore ingenium. Ut præcep-
 tum erat, jurant : totique ab luctu versi in
 iram, Brutum, jam inde ad expugnandum
 regnum vocantem, sequuntur ducem. Elatum
 domo Lucretiæ corpus in forum deferunt,
 concientque miraculo, ut fit, rei novæ at-
 que indignitate homines : pro se quisque
 scelus regium ac vim queruntur. Movet tum
 patris mœstitia, tum Brutus, castigatior la-

crimarum atque inertium querelarum, auctor-
 que, quod viros, quod Romanos deceret,
 arma capiendi adversus hostilia ausos. Fero-
 cissimus quisque juvenum cum armis volun-
 tarius adest: sequitur & cetera juvenus.
 Inde, pari præsidio relicto Collatiæ ad por-
 tas, custodibusque datis, ne quis eum mo-
 tum regibus nunciaret, ceteri armati, duce
 Bruto, Romam profecti. Ubi eo ventum
 est, quacumque incedit, armata multitudo
 pavorem ac tumultum facit. Rursus, ubi an-
 teire primores civitatis vident, quidquid sit,
 haud temere esse rentur. Nec minorem mo-
 tum animorum Romæ tam atrox res facit,
 quam Collatiæ fecerat. Ergo ex omnibus locis
 urbis in forum curritur. Quo simul ventum
 est, præco ad tribunal Celerum, in quo
 tum magistratu forte Brutus erat, populum
 advocavit. Ibi oratio habita, nequaquam ejus
 pectoris ingenique, quod simulatum ad eam
 diem fuerat, de vi ac libidine Sexti Tarqui-
 nii, de stupro infando Lucretiæ & miserabili
 cæde, de orbitate Tricipitini, cui morte
 filiæ causa mortis indignior ac miserabilior
 esset: addita superbia ipsius regis, miseriæ-
 que & labores plebis, in fossas cloacasque

*P. R. in
 Tarqui-
 nios con-
 citatur.*

exhauriendas demersæ. Romanos homines, victores omnium circa populorum, opifices ac lapidas pro bellatoribus factos. Indigna Servii Tullii regis memorata cædes, & inuenta corpori patris nefando vehiculo filia; invocatique ultores parentum Dii. His atrocioribusque, credo, aliis, quæ præsens rerum indignitas haudquaquam relatu scriptoribus facilia subjicit, memoratis, incensam multitudinem perpulit, ut imperium regi abrogaret, exfulesque esse juberet L. Tarquinius cum conjuge ac liberis. Ipse, junioribus, qui ultro nomina dabant, lectis armatisque, ad concitandum inde adversus regem exercitum, Ardeam in castra est profectus; imperium in urbe Lucretio, præfecto urbis jam ante ab rege instituto, relinquit. Inter hunc tumultum Tullia domo profugit, execrantibus, quacumque incedebat, invocantibusque parentum furias viris mulieribusque.

Expelluntur.

LX. HARUM rerum nunciis in castra perlati, quum re nova trepidus rex pergeret Romanam ad comprimendos motus, flexit viam Brutus, (senferat enim adventum) ne obvius fieret; eodemque fere tempore, diversis itineribus, Brutus Ardeam, Tarquinius

Romam, venerunt. Tarquinio clausæ portæ,
 exsiliumque indictum : liberatorem urbis
 læta castra accepere ; exactique inde liberi
 regis. Duo patrem secuti sunt , qui exsula-
 tum Cære in Etruscos ierunt. Sextus Tar-
 quinius , Gabios , tamquam in suum regnum,
 profectus , ab ultoribus veterum simultatum,
 quas sibi ipse cædibus rapinisque conciverat ,
 est interfectus. L. Tarquinius Superbus reg-
 navit annos quinque & viginti, Regnatum
 Romæ ab condita urbe ad liberatam annos
 ducentos quadraginta quatuor. Duo consules
 inde comitiis centuriatis a præfecto urbis ex
 commentariis Servii Tullii creati sunt , L.
 Junius Brutus & L. Tarquinius Collatinus,

*U. c. 249.
 a. C. 507.
 Primi
 Consules.*